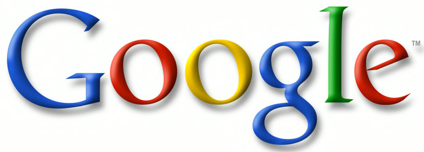

UC-NRLF
B 3 459 858

SEAL OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LET THERE BE LIGHT
1868

DEN SPYEGHEL DER SALICHEYT VAN ELCKERLIJC,

CRITISCH UITGEGEVEN

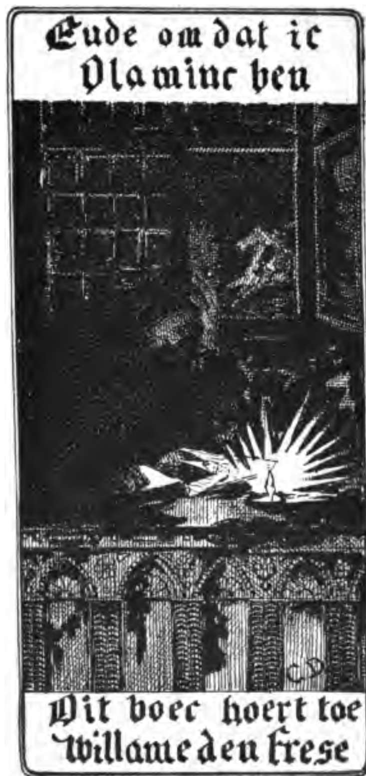
EN VAN

EEN INLEIDING EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN,

DOOR

K. H. DE RAAF.

P. NOORDHOFF. — 1897. — GRONINGEN.

Ende om dat ic
Vlaminc ben
Dit boec hoert toe
Willame den Frese

Willem de Vreese

24 Juli 1897.

DEN SPYEGHEL DER SALICHEYT VAN ELCKERLIJC,

CRITISCH UITGEGEVEN EN

VAN EEN INLEIDING EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN.

DEN SPYEGHEL DER SALICHEYT VAN ELCKERLIJC,

CRITISCH UITGEGEVEN EN VAN EEN INLEIDING EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE,

AAN DE

RIJKSUNIVERSITEIT TE GRONINGEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. A. G. VAN HAMEL,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE,

TEGEN DE BEDENKINGEN DER FACULTEIT IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN,

op Vrijdag den 21sten Mei 1897,

des namiddags om 3 uur,

DOOR

KORNELIS HERMAN DE RAAF,

geboren te MEEDEN.

P. NOORDHOFF. — 1897. — GRONINGEN.

Aan mijn Ouders.

Bij 't eindigen mijner akademische studiën voel ik mij gedrongen getuigenis af te leggen van mijne diep gevoelde erkentelijkheid aan U, Hooggeleerde VAN HELTEN, *die mij bij 't vervaardigen van dit proefschrift zoo voortdurend met raad en daad hebt bijgestaan, bij wien ik nooit te vergeefs aanklopte.*

Dan ook aan U, Hooggeleerde SIJMONS, *aan wien ik als leerling, ik beken het gaarne, zéér veel te danken heb.*

Mijne leermeesters, professoren SPEYER, BLOK *en* VAN HAMEL, *zal ik steeds dankbaar herdenken.*

Ten slotte nog mijn bijzonderen dank aan de Heeren Bibliothecarissen der Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, der Universiteitsbibliotheek te Leiden en der Bibliothèque Royale te Brussel voor de bereidwilligheid waarmede zij mij het benoodigde materiaal tijdelijk hebben toevertrouwd.

INHOUDSOPGAVE.

INLEIDING.

HOOFDSTUK I.

OVER DE VERHOUDING DER NEDERLANDSCHE MORALITEIT SPYEGHEL DER SALICHEYT TOT DE ENGELSCHE MORALITY EVERYMAN.

A.

Toen Serrure in 't jaar 1855 in het *Vaderl. Mus.* 1, 34 vlgg. een en ander omtrent de bekende moraliteiten, den latijnschen en den nederlandschen *Homulus*, meedeelde, lag het bestaan van een ouder ndl. gedicht, waarin dezelfde stof op gelijke wijze werd behandeld, voor hem in 't duister. Ditzelfde was het geval, toen deze geleerde twee jaar later in de *Werken der Vlaemsche Bibliophilen* (2de serie, n°. VI) den ndl. *Homulus* liet herdrukken. Ook Goedeke mocht zich in dit opzicht bij het in 't licht zenden zijner voortreffelijke studie *Every-man, Homulus und Hekastus* (Hannover, 1865) niet gelukkiger noemen. Getuige hetgeen we op bl. 42 van zijn boek lezen: „Bald nach dem Erscheinen des Every-man lieferte ein niederländischer Dichter Petrus van Diest (Petrus Diesthemius), über den nichts weiter zu erforschen war, eine Bearbeitung in niederländischer Sprache, die in Antwerpen bei einer Versammlung der brabantischen Städte öffentlich aufgeführt und mit dem Preise gekrönt wurde. Das ist alles was wir über diese Arbeit wiszen; sie selbst ist entweder niemals gedruckt oder verloren gegangen." En Norrenberg, de uitgever van den nederrijnschen *Homulus* (Viersen, 1873), vermeent acht jaar later bij de bespreking der bronnen van dit poëem (zie aldaar bl. 40) te kunnen volstaan met een eenvoudige verwijzing naar Goedekes onderzoekingen. Toch had reeds Schotel in 1862 in zijn *Geschiedenis der Rederijkers* 1, 30 vlgg. een ndl. geestelijk spel aan de vergetelheid ontrukt, dat ook met betrekking tot den *Homulus* alle aandacht verdiende, t. w. *Den spyeghel der salicheyt van elckerlyc. Hoe dat elckerlyc*

mensche wert ghedaecht gode rekeninghe te doen. Een in die *Geschiedenis* opgenomen vrij uitvoerig verslag van het gedicht gaf gelegenheid met zijn inhoud kennis te maken; over een meer of min innigen samenhang van het werk met den *Homulus* vernemen we hier intusschen niets; en van het bestaan eener engelsche morality, die bij de behandeling van den voornoemden *Spyeghel* tot een vergelijking dezer beide letterkundige produkten moest uitnoodigen, heeft de geschiedschrijver der rederijkers blijkbaar geen wetenschap gehad.

Uit hetgeen door Goedeke en Norrenberg ter eene, door Schotel ter andere zijde verricht en nagelaten was, kòn natuurlijk in 't vervolg door den litterator, wien de *Spyeghel* belang inboezemde, partij worden getrokken. En de verdienste zulks het eerst te hebben gedaan komt toe aan prof. Kalff, die in het *Tijdschr. v. Ned. Lett.* (1890) 9, 12 vlgg. onder meer op den samenhang wees, welke er valt waar te nemen tusschen den *Spyeghel* en het door Goedekes studie opnieuw onder de aandacht der letterkundigen gebrachte, tot de middelengelsche morality-litteratuur behoorende spel *Everyman*; een samenhang van dien aard, dat we geen oogenblik kunnen aarzelen de volgende conclusie te trekken: van de beide gedichten, die zich meermalen door een haast letterlijke overeenkomst kenmerken en mitsdien niet uit een gemeenschappelijk origineel kunnen zijn voortgekomen, moet het ééne een vertaling zijn van het andere.

Er restte alzoo nog de vraag: welk der beide spelen is als het oorspronkelijke te beschouwen? Het nederlandsche, zoo luidde prof. Kalffs antwoord hierop in de boven aangehaalde verhandeling; en zóó bleef het luiden in een vier jaar later door denzelfden geleerde in *Taal en Letteren* 4, 112 vlgg. gepubliceerd opstel, dat een hernieuwd onderzoek der kwestie bevatte. Het nederlandsche, zoo meende ook prof. Logeman, die twee jaar na het verschijnen van prof. Kalffs eerste studie een uitgave van *Everyman* en den *Spyeghel* met een uitvoerige *Introduction* en enkele aanteekeningen deed verschijnen [1]). Het nederlandsche, zoo meende evenceens prof. Moltzer, toen hij in den *Spectator* van 1892, bl. 67 vlgg. het zoo even genoemde werk van Logeman aankondigde.

Bij zulk een eenstemmigheid tusschen drie tot oordeelen alleszins bevoegde onderzoekers een ander gevoelen te durven voorstaan zou wellicht aan het gevaar kunnen blootstellen van driestheid te worden beschuldigd. Toch kan de schrijver van dit proefschrift niet anders dan verklaren, dat een onbevoordeelde toetsing der door prof. Kalff en Logeman voor hun meening te berde gebrachte argumenten hem niet van het steekhoudende hunner bewijsvoering heeft overtuigd (prof. Moltzer heeft zijn opinie niet door argumenten gestaafd); en het zij hem niet als onbescheidenheid aangerekend, wanneer hij zal trachten de gronden voor zijn tegenspraak uiteen te zetten.

---

1) *Elckerlijk, a fifteenth century Dutch morality and Everyman, a nearly contemporary translation.* Gand, 1892.

B.

„A careful comparison of the two texts", zegt prof. Logeman in zijn *Introduction* p. XXX, „has given the result that, not in one, but in some cases *the English text cannot be understood without the aid of the Dutch one* [1]), and that some passages can only be understood on the supposition that the English translator must have misconstrued his Dutch original."

Ter staving hiervan bespreekt hij een dertiental plaatsen uit de beide gedichten.

I. God spreekt

Sp. [2]) vs. 1—3.	*Ev.* [3]) vs. 22—24.
Ick sie boven wt mijnen throne, Dat al, dat is int smenschen persone, Leeft wt vresen onbekent.	I perceyve here in my maiestye, How that all creatures be to me unkynde, Lyvynge without drede in worldely pro- (speryte.

Prof. Logeman: „*wt* means: without, and *onbekent* either refers to *vresen* or to *Leeft* i. e. the phrase either = He lives without fear which he has (not un) acknowledged, or = He lives without fear without having confessed. In neither case is *be to me unkynde* (Ev. 23) an exact translation. *Onbekent* has been mistaken by the English translator for *unkynde* = unfriendly, or (in the older sense) = unnatural."

Omtrent deze woorden merkt prof. Kalff (*Taal en Letteren* 4, 117 vlg.) het volgende op: „Dr. Logeman zegt, naar aanleiding van deze regels: *Leeft ut vresen onbekent;* ut means: without, enz. (zie boven). Of het woord *onbekent* in de 15de eeuw ooit beteekend heeft: *unacknowledged* of *without having confessed*, betwijfel ik ten sterkste, zoolang mij daarvan geene voorbeelden getoond zijn. Zeker is, dat het woord in de middeleeuwen de beteekenis had van *dom*, *onwetend*, *dwaas;* in het latere Middelnederlandsch b.v. in *der Minnen Loep* komt het woord *onbekennend* voor in den zin van *onvriendelijk*, *stuursch*, terwijl *onbekendheid* en *onbekenzaam* in de 15de en 16de eeuw den zin hebben van *ondankbaar*, *onerkentelijk*. Hetzij nu deze beteekenissen in de 15de eeuw reeds eenigszins dooreengeloopen waren, hetzij *onbekent* hier = onwetend of = ondankbaar of = stuursch is, in allen gevalle schijnt de toelichting van Dr. L. mij hier onjuist. Was de beteekenis van *onbekent* in de 15de eeuw reeds eenigszins zwevend, dan mag men de vertaling van dit woord door *unkynde* niet zwaar laten wegen; heeft het hier ontwijfelbaar de beteekenis van *onwetend*, dan mag het als bewijs worden aangevoerd."

---

[1]) De cursiveering is van den bewerker dezer dissertatie.

[2]) Men lette er op, dat hier en in 't vervolg bij 't vermelden of citeeren der ndl. moraliteit de officieele titel *Spyeghel der Salicheyt* (afgekort *Sp.*) wordt gebezigd. Prof. K. en L. vermelden het spel onder den naam *Elckerlijc* (afgekort *El.*).

[3]) Bij het citeeren van den tekst van *Everyman* is hier en in 't volgende prof. Logemans uitgave gevolgd.

Tot dusver de beide geleerden. Dat *onbekent* niet als „unacknowledged" of als „without having confessed" is op te vatten, lijdt natuurlijk geen twijfel. Of het adjectief naast de bekende beteekenis „dom, onwetend" ook die van „ondankbaar" heeft gehad, zij in 't midden gelaten. Zeker is het, dat *be to me unkynde* (= „vijandig gezind") een zeer goeden zin oplevert en zonder behulp van den ndl. tekst te verstaan is, terwijl daarentegen *leeft wt vresen onbekent*, hetzij men aan het laatste woord de beteekenis „dom" of die van „ondankbaar" toekenne, een ongerijmdheid bevat: „uit vrees dom (ondankbaar) leeft." (Een vertaling toch van *wt vresen* door „zonder vrees" ware kwalijk te motiveeren.)

Brengt ons een onbevooroordeelde vergelijking der eng. en ndl. lezingen niet onwillekeurig op de gedachte, dat we bij de laatste te doen hebben met het broddelwerk van een slordigen vertaler, die van *without* alleen het tweede gedeelte gelezen en *unkynde* op den klank af door *onbekent* weergegeven heeft?

Maar, zal misschien iemand in 't midden willen brengen, kunnen we in onzen versregel niet met een tekstverknoeiing te doen hebben? Is het niet denkbaar, dat de ndl. auteur in plaats van het onzinnige *wt vresen* heeft geschreven *buten vresen?* Goed, aangenomen; doch wordt op deze wijze de ndl. tekst van dien aard, dat hij wat gedachte betreft boven den eng. te stellen is? Op zijn hoogst zou men kunnen toegeven, dat de beide lezingen *unkynde* en *onbekent* een even goeden zin opleveren.

2. De Dood, van God de opdracht ontvangen hebbende om Elckerlijc te bevelen „dat hi rekeninghe come doen", antwoordt

Sp. vs. 57	*Ev.* vs. 72
Ick wil ter werelt gaen regneren;	Lorde, I wyll in the worlde go ren over all

Prof. Logeman: „*ick wil ter werelt gaen regneren* = I shall go and *reign* in the world; the word *regneren* seems to have suggested the English *ren* (Ev. 72) which, although a construction might be put upon it (= I will *run* over the whole world) does not yield the same forcible meaning as the Dutch *to govern.*"

Waarom moet hier *regneren* bij vertaling in 't Engelsch *ren* hebben „suggested"? Zouden we niet even goed de zaak kunnen omkeeren en het vermoeden uiten, dat *ren* van een eng. origineel tot het bezigen van *regneren* in een ndl. vertaling had aanleiding gegeven? Ja, wat meer is, blijkt het uit den samenhang niet ten stelligste, dat *gaen regneren* een uitdrukking is, die hier alles behalve thuis hoort? De Dood heeft eenvoudig op te treden als bode van God (*Sp.* vs. 50 vlgg.: „Gaet hene tot elckerlijc ghereet Ende segt hem van mijnentweghen saen, Dat hi een pelgrimagie moet gaen",); dat het in de bedoeling van God zou liggen, den Dood te laten *gaen regneren*, daarvan blijkt niets.

3. Elckerlijc, het bevel ontvangen hebbend om de laatste reis te aanvaarden, richt tot den Dood de vraag

Sp. vs. 133—134 [136—137] [1])	*Ev*. vs. 155—156
En soudic niemant, cleyn noch groot,	Shall I have no company fro this vale terestyall
Daer moghen leyden, had ict te doene?	Of myne aqueyntaunce, that waye me to lede?

Prof. Log.: „*en soudic niemant cleyn noch groot / Daer moghen leyden had ict te doene.* El. 136, 137. This is evidently the right sense. Hence the Latin (A 8 r⁰) very rightly translates: Sed fas ne est comitari quenquam, qui . . . etc. i. e. may not somebody *accompany* me. On the same page a little lower down (in a passage which does not correspond to any one of the Elckerlijc) Homulus again says: si quis fidus erit, qui me *comitetur* euntem. The english translation wrongly makes Everyman ask for a guide: me to *lede* (Ev. 156). It is a mere trick on Homulus' part when Ischyrius makes him plead (B. 2 v⁰): *et itineris sum ignarus*; these words are only intended to excite pity. (the corresponding Du. text has: mede te gaen; El. 226). For nowhere does Everyman show not to know the way. In fact Homulus himself a little later on (B. 4) says: *via haec nota est.*"

Zonder twijfel ware de vraag van Everyman om een „guide" hier niet van pas. Doch waarom moeten we aan *me to lede* volstrekt den zin toekennen van „om mij den weg te wijzen"? Zijn we niet evenzeer gerechtigd de woorden op te vatten als „om mij (tot bijstand) te begeleiden"? En in dat geval is zeker de eng. tekst niet minder verstaanbaar dan de ndl.

4. *Sp*. 204—208 [207—212]	*Ev*. 229—233
Elckerlijc	Everyman
Ghi segt wel, boven screve; ic en vant noyt anders aen u dan trouwe.	Than be you a good frende at nede; I have founde you true here before.
Gheselscap	Felawe.
So en suldi oeck nemmermeer!	And so ye shall evermore,
Elckerlijc	
God loons u ende ons vrouwe!	
Ghesell, ghi hebt mi wat verhuecht!	
Gheselscap	
Elckerlijc, en sijt niet versaecht:	For in fayth, and thou go to hell,
Ick gae met u, al waert in die helle.	I wyll not forsake the by the waye!

Prof. Log.: „I have warned my readers against a too general application of the principle that the more expanded text is the imitation and the smaller one the original. Of course, as I then said it depends very much on the nature of the passages which are found in one text and not in the other. If we look at El. 209 and 210 and find that no corresponding lines are found in the English text, it would seem to prove for once the very

[1]) In verband met de omstandigheid, dat na vers 94 de nummering in den beneden volgenden tekst en in L.'s editie niet dezelfde is, worden hier en in 't vervolg, *waar zulks noodig is*, ter aanwijzing der verzen tweeërlei cijfers geciteerd: die van eerstgemelde uitgave en die van L.'s tekst (de laatste tusschen vierkante haakjes geplaatst).

contrary of the principle enunciated above, for here the more expanded text seems the original. For I can imagine that a sensible translator, and such the Englishman over and over again proves himself to be, should have been struck by the unhappy and unmeaning interruption of *Gheselscap's* words, and that he should consequently have skipped them, merging Felawshyp's previous and subsequent speeches into one. But I cannot understand that an equally skilled translator should have committed the absurdity of interrupting Felawshyp's speech, in order to insert that insipid sentiment that Elckerlijc there delivers. Any one who wishes to convince himself that, if the Dutchman were the translator, he would not be capable of such a procedure, has but to compare two pages on the hypothesis that the English text is the original."

Dus zou een eventueel vertaler van 't Engelsch in het Nederlandsch alleen denkbaar wezen als „a sensible translator", de vervaardiger van het door prof. Log. als origineel beschouwde daarentegen wel in staat zijn te achten „(to) have committed the absurdity of interrupting Felawshyp's speech, in order to insert that insipid sentiment that Elckerlijc there delivers."

5. Omtrent het door prof. Log. over *Sp.* 232 vlgg. [237 vlgg.] opgemerkte zie prof. Kalff in *Taal en Letteren* 4, 115, en prof. Moltzer in den *Spectator* van 1892, bl. 68 *b*.

6. *Sp.* 313—314 [324—325]

Ten is tot gheenre feesten te gaen,
Noch tot gheenre sollen!

Prof. Log.: „The word *sollen* = A kind of festivity, was liable to be unknown to the English translator, and it is just possible that *hence* he did not translate it."

Dat dit argument kwalijk als zoodanig mag gelden, behoeft geen nader betoog.

7. Zie over hetgeen omtrent *Ev.* 369 en *Sp.* 318 *b* [330] is opgemerkt prof. Kalff in *Taal en Lett.* 4, 116 vlg. [1]).

8.

Sp. 392 [403]	*Ev.* 435
Aylazen! god, ic ken dat waer is.	Lo now, I was deceyved, or I was ware,

1) Volgens prof. Kalff zou de laatste helft van *Ev.* 367 niet zeer duidelijk wezen. M. i. echter laat een antwoord op Everymans vraag

Wyll you go with me or abyde behynde?

gelijk Kynred wordt in den mond gelegd:

Abyde behynde, ye, thatt wyll I and I may.

niets aan klaarheid te wenschen over:

„Hier blijven, ja dat wil ik, indien ik mag (als het mij veroorloofd is)." De ironische toon is hier blijkens den samenhang uitstekend op zijn plaats.

Prof. Log. merkt hierbij op: „Lo now I was deceyved or I was ware, Ev. 435 does not seem to refer to the preceding utterance of *Goodes*. But El. 404. *Ay lazen, ic ken dat waer is* are perfect, „acknowledging" as they do, that the assertion of „Goet" is „true." Waer (true) seems to have been mistaken by the English translator as ware = aware."

Everyman heeft al zijn hoop gesteld op Goodes, waaraan hij immers zijn leven lang is gehecht geweest. Doch deze, in plaats van Ev. bij te staan en te troosten, komt hem meedeelen, dat die gehechtheid juist een vloek voor zijn aanhangeling is geweest. *Ev.* 429—434:

That is to thy dampnacyon without lesynge,
For my love is contrary to the love everlastynge;
But yf thou had me loved moderately durynge,
As to the poore to gyve parte for me,
Than shouldest thou not in this doloure be,
Nor in this great sorow and care.

Nu vallen Everyman de schillen van de oogen en slaakt hij de verzuchting: „Zie, ik was bedrogen vóór ik erop bedacht was." Kan men zich een betere, meer passende uiting denken? En hoe nietszeggend staat daartegenover, wat de ndl. tekst den bedrogene in den mond legt: „ik zie in, dat hetgeen gij zegt, waar is"!

9. *Sp.* 456 [471]	*Ev.* 507
Men siet hier een letter niet, die reyn es!	For one letter here in can I not se!

Prof. Log.: „*Men siet hier een letter niet die reyn is* (El. 471) says Elckerlijc talking of his account, i. e. Not a single letter seems clear. Ischyrius very properly translates: Nulla hic litera reperiri potest legibilis (C. 2 r^{0}). The English text (l. 507) can hardly be construed into the same sense. The translator has evidently read: Men siet hier een letter die niet reyn es. The Dutch construction (where *niet* was only one place removed) allows much more easily of this mistake than the English text, where we should have to move *not* five places."

Ook hier wint de eng. lezing het van de ndl. en bestaat er alweer niet de minste grond voor een bewering, dat de eerste alleen met behulp der laatste zou te verklaren zijn. Men vergelijke de geciteerde verzen in hun verband met de voorafgaande en volgende. Nadat Duecht resp. Good dedes erop gewezen heeft, dat Elckerlijcs resp. Everymans rekening niet in orde is, roept de laatste uit

Sp. 455 *b* — 458 [470—473]	*Ev.* 506—508
Gods cracht wil mi stercken!	Our lorde Jesus helpe me,
Men siet hier een letter niet, die reyn es!	For one letter here in can I not se!
Is dit al mijn ghescrifte?	
Duecht	Good dedes
Seker, ick meens:	There is a blynde rekenynge in tyme
Dat moechdi sien an mijn ghesonde.	of dystresse.

Ever.: „Heere Jezus, help mij, want (van ontsteltenis) ben ik niet in staat één letter te onderscheiden." Goodd.: „(Dat geloof ik wel, want) in tijden van nood en gevaar is de rekening niet gemakkelijk na te gaan." — Elck.: „God helpe mij; men ziet hier geen enkele zuivere letter. Is dit allemaal mijn rekening"? Duecht: „Dat denk ik wel; dat kunt ge aan mijn lichamelijken toestand zien."

10. In het smeekgebed van Elckerlijc tot God heet het in *Sp.* 537 [553], dat deze nederdaalde in eene reine maagd, „Omdat (hi) elckerlijc (woude) ghenesen", in *Ev.* 584 „Bycause he wolde everyman to redeme", waarop dan in den ndl. resp. eng. tekst volgt:

Die Adam onterfde bi Yeven rade!	Whiche Adam forfeyted by his dysobedyens.

Naar aanleiding dezer verzen zegt prof. Log.: „*die adam onterfde bi yeven rade.* El. 554 = Ev. 585 *Whiche Adam forfeyted by his dysobedyens.* It is possible that here again as in 5 the translator did not understand his original. The form *yeven* is stranger in *English* than in *Dutch.* Once, in the York Plays VI. 69, I find a form closely resembling this one: *Giffe* = Eve. Holthausen (Herrig's Archiv vol. 85, p. 412) has indeed tried to substitute an other word here, but the form is perfectly legitimate [1]). But the form seems rare enough to allow of a supposition that it has not been understood."

Wat door den bewijsvoerder als *mogelijk* wordt voorgesteld, kan kwalijk door hem, tot wien de argumentatie gericht is, als *bewijs* worden aangemerkt. Dat overigens de eng. plaats volkomen verstaanbaar is, ligt vóór de hand: „Omdat hij voor Ever. wilde terugkoopen, wat Adam had doen verlorengaan."

11. Door Elckerlijcs boete genezen, verklaart Duecht

Sp. 581 [598]	*Ev.* 622
Oeck sal ic sijn weldaet clareren;	His god workes I wyll helpe hym to declare.

Prof. Log.: „I think that *declare* in Ev. 622 was used under the influence of *clareren* in El. 597. *Declare* is indeed found = to announce (See Mätzner in voce). But in nearly all cases it is explained by *shewyng*; once it occurs as a translation of *dicetur*. Hence it is evident that the sense was: te show, to say; whereas *clareren* means, as is evident from the context, to announce publicly. Ischyrius properly enough translates *nuntiabo.*"

Ook aan deze redeneering is m. i. geen bewijskracht toe te kennen. *Declare* beteekent „aantoonen", en dat geeft een goeden zin: Gooddedes zal Ever. bij het afleggen der rekenschap terzijde staan en op diens goede werken wijzen. *Clareren* beteekent eveneens „aantoonen" (vgl. *Mnl. Wb.* i. v. *clareren* 3).

---

1) See Brome play of Abr. & Isaac l. 400 ȝynd = end, etc."

12. Zie voor prof. Logemans opmerking omtrent *Sp.* 609 [626] en *Ev.* 652 prof. Kalff in *T. en Lett.* 4, 117.

13. *Sp.* 849—851 [868 -870] | *Ev.* 899—901

Nu voer icse in des hemels pleyne,	Now shalt thou into the hevenly spere,
Daer wi alle moeten ghemeene	Unto the whiche all ye shall cume,
In comen, groot ende cleene.	That lyveth well before the day of dome.

Prof. Log.: „Daer wi alle moeten ghemeene / In comen groot en clene. Of course *moeten* means (where we all) may (come to gether, etc.). Hence the Latin text rightly has: Quo omnes vos pervenire *cupio* fœliciter. But the English translator took *moeten* in its more and more usual sense of *must*, translated it by *shall*, and feeling the absurdity of this, added: That lyveth well (901)."

Ware reeds langs andere wegen het bewijs geleverd, dat de ndl. tekst de oorspronkelijke was, dan zou bovenstaande redeneering de wijze van vertaling kunnen verklaren. Thans kunnen we in prof. Logemans woorden slechts een petitio principii zien, die allerminst als argument mag dienst doen.

C.

De beide argumenten, door prof. Kalff in *Tijdschr. v. Nedl. Lett.* 9, 18 vlg. voor zijn meening omtrent de oorspronkelijkheid van den *Spyeghel d. S.* aangevoerd, wil deze geleerde (z. *Taal en Lett.* 4, 114) na hetgeen daarover door Logeman in diens *Introduction* p. XXVIII vlg. is in 't midden gebracht, niet meer laten gelden. En in een paar gevallen, waarin laatstgenoemde bewijzen voor zijne stelling meende te mogen zien, kan eerstgemelde onderzoeker niet met hem instemmen (z. *T. en L.* 115 vlgg.). Toch blijven er volgens prof. Kalffs meening na aftrek dezer gevallen niet alleen van Logemans argumenten nog genoeg over om voor de juistheid zijner stelling te getuigen, maar zou men ook andere dan de ter sprake gekomen plaatsen voor het bewuste doel kunnen dienstbaar maken. Die „andere" plaatsen zijn te vinden in *Taal en Lett.* 4, 119 vlgg. Onderzoeken we, in hoeverre ze al of niet tot de door prof. K. getrokken conclusie kunnen leiden.

1. Het eerst wordt zonder eenige toelichting de aandacht gevestigd op *Sp.* vs. 38—39 en 59—60 en de parallelle plaatsen van den eng. tekst. Op welke wijze die verzen als bewijsmateriaal zouden moeten dienen, blijkt dus niet. Dat voor het begrip der lezingen van het eng. stuk hier de hulp van 't nederlandsche noodzakelijk is, kan m. i. zeker niet worden beweerd. Men oordeele zelf:

Sp. 38—39	*Ev.* 56—57
Nu vinde ick, dattet als is verloren,	They thanke me not for the pleasure, that I to them ment,
Dat icse so costelic hadde ghemeent:	Not yet for theyr beynge, that I them have lente.

en *Sp.* 58—60	*Ev.* 74—75
Oeck sal ic rasschelijk sonder cesseren Tot elckerlijc gaen: hi leeft so beestelic	Everyman I wyll beset, that lyveth beestly,
Buten gods vreese ende alte vreeslick	Out of goddes lawes, and dredeth not foly.

2. *Sp.* 476—477 [492—493]	*Ev.* 527—528
Als si u gheleyt heeft sonder letten,	And whan he hath brought the there,
Daer ghi u suveren sult van smetten,	Where thou shalte heale the of thy smarte,

„Heeft", zoo vraagt prof. Kalff, „de Engelsche vertaler zich hier laten misleiden door den klank der woorden? Er is toch geen sprake van *pijnen?*"

Zeker kan hier geen sprake zijn van *pijnen;* wel degelijk daarentegen van *smarte* in den zin van „droefenis, droevige toestand." Everyman verkeert in treurige omstandigheden: hij moet voor Gods rechterstoel rekenschap afleggen en weet, dat hij niet zal kunnen volstaan. Nu geeft hem Gooddedes den raad onder geleide van Knowlege naar Confessyon te gaan, die hem van zijn zonden kan reinigen en zóó uit zijn droevige omstandigheden zal verlossen. (Men lette nog op den climax in het Engelsch: nadat Everyman uit zijn droevigen toestand is verlost, zal hij groote vreugde deelachtig worden; *Ev.* vs. 529—531: „Than go thou with thy rekenynge and thy good dedes togyther, For to make the *ioyfull at the harte* Before the blessyd trynytye.") Tegen *smarte* valt dus even weinig in te brengen als tegen *smetten*, dat gebezigd is met het oog op de geestelijke reiniging, welke van Biechte te verwachten is.

3. Biechte vermaant Elckerlijc

Sp. 514—516 [530—533]	*Ev.* 561—566
	Here shall you receyve that scurge of me, Whiche is penaunce stronge, that ye must endure,
Peyst, dat ons here oeck was geslaghen	To remembre thy savyoure was scurged for the
Met geesselen, dat hi woude verdraghen.	With sharpe scurges and suffered it pacyently.
(Recht voer sijn pelgrimagie stranghe,	So must $\overset{u}{\text{y}}$, or thou scape that paynful pylgrymage.
Kennisse, hout hem in desen ganghe:	Knowlege [hym and], kepe hym in this vyage

Prof. Kalff zegt naar aanleiding van het Engelsch (*scape that paynful pylgrymage*): „Maar van een *ontsnappen* aan deze pelgrimage, waarvan het Engelsch gewaagt, kan geene sprake zijn! Dat blijkt uit vs. 68—69 van het Engelsche stuk, waar wij lezen:

A pylgrymage he must on hym take
Which he in no wyse may escape

Vgl. ook Everyman vs. 672—673, 778—780, 784—785, 817—818, 864—865, waar steeds over den pelgrimstocht gesproken wordt, dien de hoofdpersoon van het stuk dan ook ten slotte aanvaardt. Hoe zou hij ook anders? Het Engelsch is hier m. i. kwalijk te begrijpen; het Nederlandsch geeft een goeden zin; men mag vermoeden dat hier een Engelsch vertaler zijn origineel niet begrepen heeft."

Zonder twijfel levert *scape* hier onzin. Maar kunnen we (gelijk mij prof. van Helten deed opmerken) met het oog op de variant van B *pass thy pilgrimage* wel een oogenblik aarzelen dat onzinnige *scape* te veranderen in *stape* „gaan"? Dan is tegen den eng. tekst zeker wel niet het minste bezwaar te maken.

4. *Sp.* 645—648 [663—666]	*Ev.* 694—697
Dit sijn die vrienden, die niet en faelgieren! Dat lone hem god, die hemelsche vader.	My frendes, herken, what I wyll tell! I pray, god rewarde you in his hevenly spere!
Nu hoort mijn vrienden allegader: Ick wil gaen stellen mijn testament	Now herken all, that be here, For I wyll make my testament

„Welke beteekenis heeft vs. 694 in het Engelsche stuk, daar in vs. 696 hetzelfde gezegd wordt? In het Nederlandsche stuk daarentegen is die nuttelooze herhaling niet aan te wijzen." Zoo prof. Kalff.

Volkomen waar; doch strekt dit ten bewijze voor een nederlandsch origineel? Nuttelooze herhalingen ontbreken toch in 't ndl. waarlijk evenmin.

5. Na de behandeling der besproken plaatsen, wijst prof. K. voorts op twee omstandigheden: primo „dat onderscheidene eigenaardig Nederlandsche woorden en uitdrukkingen in het Engelsch niet beantwoorden aan gelijkwaardige uitdrukkingen of in 't geheel niet vertaald zijn"; secundo dat „er vrij wat verschil valt op te merken tusschen het Nederlandsche en het Engelsche stuk wat de rijmen betreft"; het eerste „is blijkbaar geheel gedicht in paarsgewijze rijmende verzen", het andere heeft „soms paarsgewijze rijmende verzen, soms overslaande rijmen, echter niet in regelmatige afwisseling, soms rijmlooze verzen, dan weer een drietal rijmende regels". (Z. *T. en L.* 120 vlgg.). Deze beide omstandigheden zouden volgens het gevoelen van den geleerde niet zonder gewicht zijn voor een beslissing ten gunste der originaliteit van het ndl. spel. Of we met deze gevolgtrekking vrede mogen hebben?

Ook het engelsche stuk bevat onderscheidene eigenaardig engelsche woorden en uitdrukkingen, die geen gelijkwaardige nederlandsche correspondenten hebben [1]); men zou diensvolgens met evenveel of liever even weinig recht de gevolgtrekking kunnen omkeeren.

[1]) Ev. 74 *beset:* Sp. 59 *gaen tot* — Ev. 95 *hevenly spere:* Sp. 77 *rijck* — Ev. 101 *longer layser I crave:* niet in het ndl. — Ev. 102 *This blynde matter trubleth my wytte!:* Sp. 82 *Rekeninghe, wat salt bedieden?* — Ev. 110 *the chefe lorde of paradyse:* Sp. 89 *god almachtich* — Ev. 155 *fro this vale terestyall:* niet in 't ndl. —

En wat de onregelmatigheid van 't rijm betreft: men neme Dodsley, *Old English Plays* ter hand en het zal blijken, dat ook andere engelsche dramatische stukken, die chronologisch naast *Everyman* te stellen zijn, diezelfde onregelmatigheid vertoonen [1]).

D.

Hebben we misschien na het hiervoren in 't midden gebrachte eenigen grond aan de mogelijkheid te denken, dat *Everyman* n i e t uit het Nederlandsch vertaald is? De voorstanders der tegenovergestelde meening zullen, dat is veilig aan te nemen, wel al hun bewijsmateriaal hebben uitgeput. En schrijver dezes heeft, ondanks zijn herhaaldelijk zoeken naar eenig bewijs

---

Ev. 211 *I am in great ieoparde:* in 't ndl. geen correspondeerende uitdrukking — Ev. 222 *Tusshe, be thy thankes I set not a straw.:* het ndl. (197 *b*) heeft afwijkend: *ghenen danck een haer!* — Ev. 244, 333, 406 *strayte* als epitheton bij *counte*, *rekenynge*, *accounte:* in 't ndl. (vss. 219, 295, 361) geen gelijkwaardige correspondenten — Ev. 245 *the hye Juge adonay:* Sp. 220 *den hoochsten coninc almachtich* — Ev. 255 *quycke ne deed* (levend noch dood): in het ndl. niets overeenkomstigs — Ev. 248 *promyse is duyte,:* in het ndl. (Sp. 223) is het spreekwoord verlorengegaan — Ev. 324 *We wyll lyve and dye togyther:* Sp. 286 *Wi zyn tuwen besten, wat ghi bestaet.* — Ev. 325 *In welthe and wo we wyll with you holde.:* niets overeenkomstigs in het ndl. — Ev. 326 *For over his kynne a man may be bolde:* Sp. 288 *b*—289 *Want het moet alsoe staen, / Salment maeschap terecht orboren.* — Ev. 379 *Loo, fayre wordes maketh fooles fayne.:* deze spreekwoordelijke uitdrukking ontbreekt in het ndl. (Sp. 327) — Ev. 414 *Nay everyman, I synge an other songe;:* Sp. 370 *Neen, elckerlijc, ic mocht u letten daer;* — Ev. 419 *blotted and blynde:* Sp. 375 *verwcert* — Ev. 549 *full of contrycyon:* Sp. 498 *seer versaecht* — Ev. 687 *for swete nor soure:* Sp. 638 *in gheenre noot* — Ev. 784 *And though this pylgrimage be never so stronge,:* Sp. 739 *Och, dits een pelgrimagie zeer strange,* — Ev. 843 *whan deth bloweth his blaste,:* Sp. 795 *als coemt de doot.*

[1]) Vgl. bv. in den *Interlude of the four elements* (Dodsley, bl. 10 onderaan en 11) de rijmen: *all*, *cunning*, *potential*, *everything*, *naturing*, *created*, *Naturate*, *nature*, *preservation*, *endure*, *corruption*, *destruction*, *again*, *vain*, *wondersly*, *call*, *high*, *all*, *elemental*, *below*, *also* enz.; en bl. 15, waar Humanity spreekt: *pleasant*, *thee*, *ignorant*, *me*, *fidelity*, *memory*, *perpetually*, *admit*, *attendance*, *wit*, *remembrance*, *enhance*, *all*, *natural.*

Verder lette men bl. 13 vlg. aldaar (Nature) op het rijmschema abbbcbccddbeb eeffghghhffijibjkkklklebb etc.;

bl. 17 vlg. (Humanity vlg.): ababbccdefeeaaagcgcchhjkjkaalglggmmbaba etc.;

bl. 23 vlg. (Taverner): aabccdeedfffghhg? aaijjiggkllkmmm etc.;

bl. 27 *Now*, *cousin* etc.: abcbbcdbbeffagghiihjjkaakiilbblmm etc.

Voorts in het spel *Calisto and Melibaea* bl. 53 en 54: ababbccdedeeffghghhiijgjk kllmgmggggnglggoop etc. — bl. 61 vlg. *Cal.* (But not of Melibaea now I am sure): aabbcdcddeefgfgghhhihiiaajajaakk etc.;

bl. 87 t. a. p. *Intrat Melibaea:* ababbccdedeeeefgfgghheiejjeekikiillememmnnooooo etc.;

In *Hickscorner* (z. Dodsley, bl. 147 vlgg.) is het begin (de monoloog van Pity) bijna geheel in overspringend rijm gedicht; de daarop volgende woorden van Contemplation vertoonen echter weder het volgende onregelm. rijmschema: abaccddefefghghheheeijikk etc.

voor de oorspronkelijkheid van den *Spyeghel*, niet het geringste van dien aard kunnen vinden.

Intusschen afwezigheid van bewijzen *pro* geeft nog geen recht tot het volstrekt loochenen van het gestelde. Daarvoor worden natuurlijk argumenten *contra* vereischt. En of die zijn te leveren? Ik meen van ja.

1. Nadat Elckerlijc door het ontvangen van het sacrament en het laatste oliesel op den dood is voorbereid, noodigt hij zijn vrienden (Duecht, Kennisse enz.) uit, hem op zijn tocht te vergezellen (vss. 731—733 [749—751]):

Slaet aen dit *roeyken* alle u hant
Ende volghet mi haestelic na desen;
Ick gae vore, daer ic wil wesen;

In 't engelsche stuk lezen we te dezer plaatse (vss. 778—780):

Now set eche of you on this *rodde* your honde
And shortly folwe me;
I go before there I wolde be; god be our guyde!

Dat hier geen „virga, pertica", maar een „crux" te pas komt, valt niet te betwijfelen. Dat *rodde* naast „virga, pertica", ook „crux" beteekent, staat vast. Dat *roede* in 't Mnl. wel voor „virga", doch niet voor „crux" in gebruik was, wordt uitdrukkelijk getuigd door prof. Verdam (z. *T. en L.* 4, 123). Welnu! Hoe zou dat onpassende *roeyken* dan anders in den nederlandschen tekst zijn geraakt dan bij een vertaling van *Elckerlijc* uit *Everyman?* [1])

2. De Dood verklaart: ik oefen geen genade, maar (*Sp.* 153)

Ick slae den sulcken terstont *int crijt,*

In *Ev.* luidt deze plaats (vs. 178):

But *to the harte* sodenly I shall smyte

De zin der laatste redactie is uitstekend en stemt overeen met de functie, aan den Dood toegewezen. (Men vergelijke ook de houtsnede in de beide nederlandsche incunabels H en L, waar de Dood wordt afgebeeld met een speer gericht op de borst van Elckerlijc). Volgens den ndl. tekst stelt de Alverdelger zich voor (incredibile dictu!) als een kampvechter.

---

[1]) Prof. K. poogt (*T. en L.* t. a. p.) tegenover prof. Verdams getuigenis het mnl. *roede* als benaming voor „kruis" te redden. En, ofschoon daarbij het niet afdoende zijner argumenten erkennende, stelt hij den eisch, dat men hem verklare, „hoe het mogelijk is, dat Ischyrius, de man die de Nederlandsche moraliteit *Elckerlijc* omwerkte tot het Latijnsche tooneelstuk *Homulus*, het woord *roeyken* kon opvatten in den zin van *kruis?* Hoe hij er toe kon komen naast het bewuste vs. 749 „in margine" aan te teekenen: „Habebit Homulus *crucem* in manibus" en den regel: „Slaet aen dit roeyken alle u hant" te vertalen met: „Omnes hanc manibus contingite *crucem.*"

Waarom zou de vervaardiger van den lat. *Homulus* niet slim genoeg zijn geweest om, niettegenstaande de onpassende lezing *roeyken*, te begrijpen, dat hier een „crux" thuis hoorde en geen „pertica"?

Worden we niet alweer gedwongen tot de conclusie, dat een vertaler uit het Engelsch ten behoeve van het rijm dat zonderlinge *crijt* heeft neergeschreven?

3. Goodes verklaart aan Everyman (*Ev.* 401—402)

Syr, and ye in the worlde have trouble or adversyte,
Than can I helpe you to remedye shortely.

en verneemt daarop van den laatste:

It is another *dysease* that grevyth me;
In this worlde it is not, I tell soo:
I am sende for another waye to go,
To gyve a strayte accounte generall

In den *Sp.* wordt de uiting (355—356):

Hebdi ter werelt eenich letten,
Dat sal ic u beteren.

beantwoord met:

Tes al een ander *smette:*
Ten is niet ter werelt, wilt mi verstaen.
Ick bin ontboden, daer ic moet gaen
Een grote pelgrimagie sonder verdrach.

We vinden hier *smette*, waar van geen „smet", maar wel van *dysease* sprake kan wezen! Waarom? De vertaler had een rijmwoord op *letten* noodig.

4. Na 't overlijden van Everyman roept Knowledge uit (*Ev.* 888):

Now hath he suffred that we all shall *endure*;

terwijl in den *Sp.* (837*b*—838) ons door Kennisse wordt meegedeeld, dat de gestorvene

heeft leden,
Dat wij alle moeten *gelden.*

Gelden past in dit verband geenszins, doch het is een rijmwoord op *melden!*

5. Confessyon belooft Everyman (*Ev.* 557 vlg.):

And a precyous Iewell I wyll gyve the,
Called penaunce, voyder of adversytye.

In den *Sp.* (508—509) zegt Biechte:

Oec sal ic u gheven een iuweelken rene,
Dat penitencie heet *alleene*;

Blijkbaar is *alleene* hier een stopwoord, door den vertaler gebezigd ter wille van het rijm.

6. Deth verklaart (*Ev.* 115—118):

I am dethe that no man dredeth
(For everyman I rest) and none spareth,
For it is goddes commaundement,
That all to me sholde be obedyent.

In den *Sp.* (97 *b*—99) zegt de Dood:

Ick ben die doot,
Die niemant en spaert, maer elckerlijck sal bi
Gods beveele doen rekeninghe mi.

In den eng. tekst vermeldt Deth alzoo een recht, dat hem van Godswege is verleend; in den ndl. vindiceert de Dood zich iets, dat niet hem, maar alleen aan God toekomt.

7. Zie voorts nog hetgeen boven bl. 4 omtrent *Sp.* 57 en *Ev.* 74 is opgemerkt.

HOOFDSTUK II.

OVER DE WIJZE VAN VERTALING.

A.

Hoe is de Nederlander bij zijn vertaling van den eng. tekst te werk gegaan? Ten deele *tamelijk getrouw*, ten deele *met willekeurige afwijking* [1]).

Als bewijzen voor het eerste zij de aandacht gevestigd op *Ev*. 40—50 en *Sp*. 19—29:

Everyman lyveth so after his owne pleasure,	„Elckerlijc leeft nu buyten sorghen;
And yet of theyr lyfe they be not sure,	Nochtan en weten si ghenen morghen."
I se: the more that I them forbere,	Ick sie wel, hoe ic tvolc meer spare,
The worse they are from yere to yere;	Hoet meer arghert van iare te iare;
All that lyveth apperyth faste;	Al dat opwast, erghert voert.
Therfore I wyll in all the haste	Daerom wil ic nu, als behoert,
Have a rekenynge of every mannes persone,	Rekenninghe van elckerlijc ontfaen,
For, and I leve the people thus allone	Want liet ic dye werelt dus langhe staen
In theyr lyfe and wycked tempestes,	In desen leven, in deser tempeesten,
Verely, they wyll becume moche worse than bestes,	Tvolc souden werden argher dan beesten
For now one wolde by envy another upete.	Ende souden noch deen den anderen eten

Ev. 64—71 en *Sp*. 48—55:

Deth	Die doot
Almyghty god, I am here at your wyll,	Tuwen beveele in allen stonden
Your commaundemente to fulfyll.	Almachtich god! segt u beheet!
God	God spreect
Go thou to everyman	Gaet hene tot elckerlijc ghereet
And shew hym in my name,	Ende segt hem van mynentweghen saen,
A pylgrymage he must on hym take,	Dat hi een pelgrimagie moet gaen,
Which he in no wyse may escape,	Die niemant ter werelt en mach verbi,
And that he brynge with hym a sure rekenynge,	Ende dat hi rekeninghe come doen mi
Without delay or ony taryenge.	Sonder vertrec, dats mijn ghebot!

---

[1]) Of het ontbreken der woorden van den Messengere (*Ev*. 1—21) in de vertaling aan 't opzet van den overzetter is toe te schrijven, is moeilijk uit te maken. Mogelijk toch, dat die eng. proloog eerst later aan de morality is toegevoegd en de ndl. bewerker een origineel vóór zich heeft gehad, waarin het bewuste stuk ontbrak.

Ev. 171—175 en *Sp.* 147—15'

Everyman	Elckerlijc
Oo, wretched caytyfe! whether shall I flee,	Allendich katijf! waer sal ic vlien,
That I myght scape this endless sorow?	Dat ic afquame deser groter sorghen?
Now, gentyll deth, spare me tyll to morow,	Lieve doot, verdraghet mi tot morghen,
That I may amende me	Dat ic mi bespreken mach van desen.
With good advysemente.	

Ev. 194—205 en *Sp.* 172—183:

Everyman	Elckerlijc
The day passeth and ist almost ago;	Den tijt gaet verre: tes nae noene.
I wot not well, what to do;	Aylasen, wat staet mi nu te doene?
To whome were I best my complante to make?	Wien mocht ic claghen dese sake?
What, and I to felawshyp therof spake	Laet sien: oft ic mijn gheselscap sprake
And shewed hym of this sodayne chaunce!	Ende leyde hem te voren om mede te trecken (*l.* gane)!
For in hym is all myne affyaunce:	Soudt hijt mi ontseggen? Neen hi, ick wane
We have in the worlde so many a daye	(Wi hebben ter werelt in onsen daghen
Be good frendes in sporte and playe.	So groten vrientscap tsamen gedraghen)
I se hym yonder cartaynely;	Want ic betrou hem alder duecht.
I truste, that he wyll bere me cumpany;	Ick sien, des bin ic rechts verhuecht.
Therfore to hym wyll I speke to ease my sorow.	Oec wil ic hem toespreken sonder verdrach.
Well met, god felawshyp and good morowe!	Goeden dach, gheselscap!

Men vergelijke voorts *Ev.* 113—114 en *Sp.* 95—97*a*, *Ev.* 119—128 en *Sp.* 99*b*—110, *Ev.* 146—149 en *Sp.* 127—130, *Ev.* 153—163 en *Sp.* 131*b*—143*a*, *Ev.* 212—214 en *Sp.* 188—190, *Ev.* 216—220 en *Sp.* 192—196, *Ev.* 236—247 en *Sp.* 211—222, *Ev.* 257—267 en *Sp.* 232—240, *Ev.* 289—291 en *Sp.* 258—260*a*, *Ev.* 294—296 en *Sp.* 261—264*a*, *Ev.* 369—376 en *Sp.* 318*b*—325, *Ev.* 387—390 en *Sp.* 341—344, *Ev.* 394—400 en *Sp.* 348*b*—354*a*, *Ev.* 409—417 en *Sp.* 366—373, *Ev.* 422—423 en *Sp.* 380—381, *Ev.* 429 en *Sp.* 386, *Ev.* 431—434 en *Sp.* 388—391, *Ev.* 444—445 en *Sp.* 399—400, *Ev.* 451—456 en *Sp.* 406—410*a*, *Ev.* 492—494 en *Sp.* 444—446*a*, *Ev.* 500—505 en *Sp.* 450*b*—455*a*, *Ev.* 514—520 en *Sp.* 465—470, *Ev.* 532—536 en *Sp.* 481*b*—484, *Ev.* 543—544 en *Sp.* 491—492, *Ev.* 554—564 en *Sp.* 505—515, *Ev.* 573—580 en *Sp.* 525*b*—532, *Ev.* 628—633 en *Sp.* 587—592, *Ev.* 636—639 en *Sp.* 596—599, *Ev.* 651—663 en *Sp.* 608—617*a*, *Ev.* 665—671 en *Sp.* 617*b*—622, *Ev.* 675—693 en *Sp.* 627*b*—644, *Ev.* 695—741 en *Sp.* 646—694, *Ev.* 743—768 en *Sp.* 696—721, *Ev.* 773—782 en *Sp.* 727—736, *Ev.* 803—809 en *Sp.* 755*b*—762, *Ev.* 816—819 en *Sp.* 771—774, *Ev.* 855—860 en *Sp.* 807—812, *Ev.* 864—870 en *Sp.* 815—821.

Als getuigenissen voor de niet zelden waar te nemen uiterst vrije vertaling lette men daarentegen op *Ev.* 22—40 en *Sp.* 1—18:

God speketh:

I perceyve here in my maiestye,
How that all creatures be to me unkynde,
Lyvynge without drede in worldely prosperyte.
Of ghostly syght the people be so blynde,
Drowned in synne, they know me not for ther god:
In worldely ryches is all theyr mynde;
They fere not my ryghtwysenes, that sharpe rod;
My lawe, that I shewed, whan I for them dyed,
They forgot clene and sheddynge of my blod so redde.
I hanged bytwene two theves, it cannot be denyed;
To get them lyfe, I suffrede to be deed;
I heled theyr fete: with thornes hurt was my heed.
I coulde do nomore than I dyde truely,
And now I se, the people do clene forsake me:
They use the seven deedly synnes dampnable,
As pryde, covetyse, wrathe and lechery
Now in the worlde be made commendable;
And thus they leve of aungeles the hevenly company.

Ick sie boven wt mijnen throne,
Dat al, dat is int smenschen (*l.* in tsmenschen) persone,
Leeft wt (buten?) vresen onbekent.
Oec sie ic tvolc also verblent
In sonden, si en kennen mi niet voer god:
Opten aertschen scat sijn si versot;
Dien hebben si voer gode vercoren
Ende mi vergheten, die hiertevoren
Die doot heb geleden doer tsmenschen profijt.
Och, hovaerdie, ghiericheyt ende nijt,
Metten VII dootsonden vermoghen,
Hoe sidi ter werelt nu voertghetoghen!
Want mits der (*l.* den) VII dootsonden gemeen
Es opghedaen, des ick in ween
Ben seker met alder hemelscher scaren:
Dye VII duechden, dye machtich waren,
Sijn alle verdreven ende veriaecht,
Want donnosel heeft mij seer gheclaecht:

Ev. 51—63 en *Sp.* 30—47:

Charyte they all do clene forgete.
I hoped well, that everyman
In my glorye shulde make his mansyon,
And therto I had them all electe,
But now I se, that lyke traytours deiecte
They thanke me not for the pleasure, that I to them ment,
Nor yet for theyr beynge, that I them have lente.

Mijn puer ghelove is al vergheten,
Dat ic hem selven gheboot te houden:
Het cranct, het dwijnt, het staet te couden,
Daer ic so minlijc om sterf die doot,
Ontsculdich, sonder bedwanc oft noot,
Omdat ick hoepte, dat si bi desen
Mijnder eewigher glorien ghebrukich souden wesen,
Daer icse seer toe hadde vercoren.
Nu vinde ick, dattet als is verloren,
Dat icse so costelic hadde ghemeent:
Hoe menich goet ic hem vry heb verleent

I profered the people great multytude of mercy,	Wt mijnder ontfermherticheydens tresoor,
And fewe there be, that asketh it hertely;	Dat hem recht toehoort, nochtans sijnse soe door
They be so cumbred with worldly ryches,	Ende verblent int aertsche goet,
That nedes on them I must do iustyce,	Als dat (*l.* dat ic) iusticie wercken moet
On everyman, lyvynge without feare.	Aen elckerlijc, die leeft so onvervaert.
Where art thou, deth, yͧ myghty messengere?	Waer sidi mijn doot, die niemant en spaert?
	Coemt hier! hoort, wat ic u sal vermonden.

Ev. 72—86 en *Sp.* 56—70:

Deth	Die doot
	Het wert ghedaen, almachtich god;
Lorde, I wyll in the worlde go ren overall	Ick wil ter werelt gaen regneren;
And truely outserche bothe great and small;	Oeck sal ic rasschelijc sonder cesseren
Everyman I wyll beset, that lyveth beestly,	Tot elckerlijc gaen: hi leeft so beestelic
Out of goddes lawes, and dredeth not foly.	Buten gods vreese ende alte vreeslick
	Voer god aenbidt hi deertsche goet.
He that loveth ryches, I wyll stryke with my darte	Daer wil ic tot hem gaen met snellen keere.
His syght to blynde and from heven depart,	
Excepte that almes dedes be his good frende,	
In hell for to dwell, worlde without ende.	
Loo, yonder I se everyman walkynge;	Hi coemt hier gaende; help, god heere,
Full lytell he thynketh on my cummynge:	Hoe luttel vermoet hi op mijn komen!
His mynde is on flesshely lustes and his treasure,	Ay, elckerlijc, u wert saen benomen,
	Dat ghi houden waent seer vast;
And great payne it shall cause hym to endure	Ghi sult staen tot swaren last
Before the lorde hevenkynge.	Voor gode almachtich ende buten seghe.
Everyman, stonde styll! whether arte yͧ goynge	Elckerlijc, waer sidi op weghe
Thus gayly? Hast thou thy maker forget?	Dus moey? Hebdi al gods vergheten?

Genoeg, om te doen zien, hoe vrij de ndl. bewerker zijn taak soms opvatte; hoe hij naar willekeur nu eens iets toevoegde, dan weer wat wegliet of ook zich tevredenstelde met het Engelsch bloot ten naaste bij weer te geven. De overige plaatsen, waar een gelijke vrij- en zelfstandigheid is waar te nemen, behoeven hier niet opzettelijk te worden vermeld; ze zijn op te maken uit de hierboven aangehaalde lijst van het tamelijk trouw vertaalde. Niet verzwegen zij intusschen nog het merkwaardige feit, dat de vertaler meermalen een woord uit den engelschen tekst overneemt, doch dit op een geheel andere wijze te pas brengt. Zoo b.v. in *Ev.* 235 en *Sp.* 210:

I shall deserve it, and I *maye.*	Ic sal u dancken, als ic best *kan.*

Ev. 248 en *Sp.* 223:

That is matter in dede: *promyse* is duyte;	Dats wel blikelijc, die *ghelofte* houdic van waerden;

Ev. 565 en *Sp.* 516—517:

So must y^e (scil. „scurge" en „suffer" evenals de „savyoure"), or thou scape (*l.* stape) that paynful *pylgrymage.*	(Recht voer sijn *pelgrimagie* stranghe, Kennisse, hout hem in desen ganghe:

Ev. 593 en *Sp.* 547:

Here my clamorous complaynte, though it *late* be!	Hoort mijn roepen, al yst te *spade!*

Ev. 609 en *Sp.* 566:

Thus *I bequethe you* in the handes of our savyoure.	So *ghevicx u* (nl. de „gheselen") in den naem ons heeren,

Ev. 617 en *Sp.* 575:

Now of penaunce I wyll *wade* the water clere,	Ay, broeders, waersoe (*l.* soe) mochti door penitencie *waen*,

Ev. 731 en *Sp.* 682:

God wyll you to *salvacyon* brynge,	God laet u met *salicheden* volbringhen!

Een paar malen treffen we in de vertaling een woord aan van denzelfden vorm, maar geheel andere beteekenis als het overeenkomstige woord in den engelschen tekst. Vgl. *Ev.* 56 en *Sp.* 38—39:

They thanke me not for the pleasure, that I to them *ment*,	Nu vinde ick, dattet als is verloren, Dat icse so costelic hadde *ghemeent:*

Ev. 575 en *Sp.* 527:

This hath reioysed and *lyghted* my herte,	Want dlicht heeft mi *verlicht* van binnen,

B.

De ndl. bewerking staat verre achter bij 't origineel; behalve de reeds op pag. 13 vlgg. geciteerde plaatsen, waar de vertaler zich aan ernstige zonden heeft schuldig gemaakt, zijn er nog verscheidene aan te halen, waar het dichtwerk bij de overzetting in *aesthetisch* opzicht geleden heeft. Ter toelichting een paar voorbeelden, die met een tal van andere zouden te vermeerderen zijn:

Ev. 101—102	*Sp.* 82—83
To gyve a rekenynge longer layser I crave;	Hoe sal ic dat verstaen?
This blynde mater trubleth my wytte!	Rekeninghe, wat salt bedien?

Hoe flauw, hoe mat is hier de vertaling in vergelijking met het origineel!

Ev. 378—379	*Sp.* 326 *b*—328
A, Jesus! is all cume hereto? Loo, fayre wordes maketh fooles fayne.	Dat mach wel zijn. Tfy, elckerlijc, hebdi u verlaten Op u mage?

In het Nederlandsch geen zweem der pittigheid van 't Engelsch: „Dat mach wel zijn" (*l.* „Dat mach ic wel zien") zegt N.B.! de radelooze Elckerlijc. Ook vond het eng. spreekwoord (vs. 379), waarin drie woorden allittereeren, geen gelijkwaardigen correspondent bij de vertaling.

Ev. 571—572	*Sp.* 522—524
Whan with the scurge of penaunce man doth hym bynde, The oyle of forgyvenes than shall he fynde.	Ende orboert die harde knopen altijt. Kennisse, siet, dat ghi bi hem sijt, Als hi tot penitencien keert!

De mooie symbolische fraze, die de woorden van Confessyon zoo goed besluit, is bij de vertolking niet veel meer dan alledaagsch proza geworden. De laatste verzen van het Nederlandsch zijn bovendien een herhaling van *Sp.* 516—517.

C.

Met betrekking tot rijm en metriek onderscheidt zich het nederlandsche stuk van het engelsche door een grootere eenvormigheid. Als norm kunnen we stellen: *paarrijm* en verzen met *vier heffingen.* Doch er zijn uitzonderingen.

In vss. 533—561 is een lyrische strofenvorm gebezigd met de rijmschema's: ab|ab|bc|bc|c— aab|aab|aab|b—aab|aab|aab|b; in vss. 818—833 met het schema: aaba|aaba|bbcb|bbcb.

Zelden komt een zoogenaamd *„rührend" rijm* voor (zie 98 en 99; 144 en 145; 150 en 151; 470 en 471; en vermoedelijk ook 325 en 326; 786 en 787).

Eveneens zelden *onzuiver rijm* (zie 59 en 60; 76 en 77; 188 en 189; 399 en 400).

Op vijf plaatsen ontmoeten we een *vers zonder correspondeerenden rijmregel* (zie 61, 222, 451, 574 en 617). Rijmen, als *noot is: groot is*, *ghevaernis: claer is*, etc., worden aangetroffen in 254 en 255; 291 en 292; 295 en 296; 377 en 378; 391 en 392; 452 en 453; 456 en 457; 472 en 473; 500 en 501; 504 en 505. Eénmaal vindt men *dubbelrijm* (zie 369 en 370 *smetten claer: letten daer*) en tweemaal *vier verzen met hetzelfde rijm* (575—578 en 844—847).

Omtrent de metriek zij opgemerkt, dat onze auteur zich vaak het gebruik van *drie* dalingen vóór een heffing veroorlooft, bv. in:

42 Dat hem récht tóehoort, nochtans síjnse soe dóor
45 Aen élckerlijc, die léeft so ónverváert.
94 Van díen: alsnú het moet wésen ende geschíen.
98 Die níemant en spáert, maer élckerlijck sal bí
129 Soudic niet móghen wéderkéeren sáen,
131 Neen ghi, némmermeer! Álmoghende góds ghewélt!
183 Goeden dách, ghesélscap! Élckerlijc, goeden dách
294 Daer némmermeer en is wéderkéeren áen;
314 Noch tot gheenre sóllen! Nú, om een éynde te knópen,
366 So bíd ic u, mijn ẃtvercóren góet,
617 U vijf sínnen als u beráders. Hou sóude icxse ghecríghen?

Zie voorts nog b. v. 36, 120, 160, 188, 242, 260, 282, 291, 318, 356, 370, 414, 438, 470, 487, 491, 503, 504, 505, 569, 602, 620, 627, 735, 736, 795, 803, 835, 856, 873.

Zeer zelden leest men verzen met *drie* heffingen: 380, 585 en 586.

Vaker met *zes:* 99, 187, 204, 205, 246, 247, 251, 255, 308, 312, 354, 401, 408, 414 (vgl. voor dit vers hetgeen boven omtrent het gebruik van drie dalingen is opgemerkt), 448, 464, 467, 473, 481, 521, 575, 581, 618, 629 (men lette hier op „álmoghende gód, ghenáde!"), 751, 755, 763, 767, 777, 791, 798, 805, 818.

Vgl. voor het bezigen van *zes* heffingen de *Cluyte van Playerwater*, waar eveneens naast regels met *vier* heffingen er een aantal met *zes* zijn aan te treffen.

HOOFDSTUK III.

DE AUTEUR EN DE TIJD DER MNL. VERTALING.

Bij gebrek aan aanwijzigingen omtrent het auteurschap van den *Spyeghel*, in dit werk zelf voorkomende, heeft men zijn toevlucht moeten nemen tot de latijnsche omwerking [1]), wier titel en voorrede een welkome inlichting aan de hand schijnen te doen. Prof. Logeman zegt in zijn *Introd.* p. XX.: „Now the Latin title is *Homulus Petri Diesthemii Comoedia*, etc. So Petrus Diesthemius was the writer *either* of this translation into Latin, *or* of the original text. But the translation of the text into Latin was done by Ischyrius. His claim rests on a passage in the preface: *Christianus Ischyrius ad Lectorem pium & candidam iuventutem* where in a tone, which can hardly be that of anybody else but the responsible translator, he speaks of „ (in) hac nostra Homulo". In exactly the same way Macropedius in the dedication of his Hekastus to D. God. Montanus Endhoviensis speaks of: hanc Hekastum fabula*m* nostra*m*. No alternative therefore remains but to look upon Petrus Diesthemius as the author of our Elckerlyc, not as he has hitherto often been referred to as the author (or translator) of the Dutch Homulus. Hence, as the author of a well-known text, his name is given in the Latin version: *Petri Diesthemii Homulus* i. e. P. D's Elckerlyc translated into Latin.

Tegen deze opvatting zou men wellicht bedenkingen kunnen inbrengen.

1. Logemans conclusie berust alleen op de door Ischyrius in zijn proza-voorrede gebezigde woorden: *in hac nostra Homulo.* Kan hiermee niet evengoed bedoeld zijn: „de vóór ons liggende Homulus"?

2. Moeten de woorden *per Ischyrium* boven den *Prologus sive argumentum* van den *Homulus* niet doen vermoeden, dat de auteur dier latijnsche bewerking zelf een ander dan Ischyrius is geweest?

3. Geldt ditzelfde niet met betrekking tot het boven de proza-voorrede staande: *Christianus Ischyrius ad Lectorem pium & candidam juventutem?*

4. Is het aannemelijk, dat Jaspar von Gennep bij het uitgeven van den lat. *Homulus* en het vermelden van Petrus Diesthemius als auteur van dat werk (vgl. den boven vermelden titel *Homulus Petri Diesthemii* enz.) zich zou hebben vergist?

---

[1]) Vgl. de *Bijlage* aan 't slot dezer dissertatie.

Toch zou ik voor mij desondanks geneigd zijn prof. Logemans gevoelen te omhelzen, en dat wel op grond der volgende overwegingen.

1. Met *in hac nostra Homulo* kan op zich zelf bedoeld zijn: „de vóór ons liggende Homulus"; te oordeelen naar het verband, waarin de bewoording gebezigd is, komt het mij echter waarschijnlijker voor, dat *nostra* moet beteekenen „dien wij bewerkt hebben". In een toon, beurtelings van sarcasme en ernstige vermaning, verbittering en hevige verontwaardiging getuigende, gaat in deze voorrede Ischyrius te keer tegen de comedies van Plautus en Terentius: „dat zijn mooie kruiden, waar een booze, kille adder onder schuilt." O, hoe haat hij ze! Geen woorden zijn toereikend, zijn toorn lucht te geven. Daarop vervolgt hij kalmer:

„Operae precium igitur fuerit, juventutem castis comoediarum assuescere lectionibus, atque ad spectantem recitare populum. Nam quod rudibus animis sermo ille vivus est, hoc comoediarum comis exhibitio, tirunculorumque festiva enarratio praestare solet, atque in imis animis ad extremam usque senectam residere. Ad haec, *in hac nostra Homulo* omnia cernes casta atque ita ab omni amoris spurcitia emundata, ut vel a castissimo quovis sacrae monastices viro et legi et tractari possit sine offendiculo." [1])

Mij dunkt, reeds thans ontwaren we den bewerker zelven van den *Homulus* duidelijk genoeg achter deze regels.

2 en **3**. Dat de naam van Ischyrius opzettelijk vermeld wordt boven deze proza-voorrede en den proloog, kan uitstekend samengaan met zijn auteurschap van den *Homulus*. Immers, die voorrede benevens de proloog zijn juist elementen, welke in den nederlandschen tekst ontbreken; door de opzettelijke vermelding van zijn naam onderscheidde dus Ischyrius het origineele, nl. zijn eigen werk, van het vertaalde. Toch liet hij ook den oorspronkelijken auteur van zijn voorbeeld recht wedervaren door de redactie van den titel zijner vertaling, nl. *Homulus Petri Diesthemii* enz.

4. Uit dit laatste volgt met betrekking tot de vierde bedenking, dat wij 't niet bewezen achten, dat de uitgever Jaspar von Gennep het werk van zijn titel voorzien heeft.

Voorts lette men nog op het *Distichon Ischyrii:*

Quilibet ante fui, mutato nomine dicor
Nunc *Homulus;* per me nam resipiscet homo.

Ook hier spreekt blijkbaar de vertaler, want van wien zou men eerder rekenschap kunnen verwachten omtrent de naamsverandering van het stuk dan juist van den vertaler zelf? Dat zijn vriend Eusebius Candidus dit distichon tot een „ogdoasticon" uitbreidde [2]), is zeer goed verklaarbaar.

Houden we dus Ischyrius voor den vertaler, dan moet Petrus Diesthemius, van wien in den titel sprake is, gelden als de schrijver van het ndl. werk.

---

[1]) Aangehaald volgens den druk van 1537, berustend op de Bibliothèque Royale te Brussel.

[2]) Zie Goedekes *Everyman*, pag. 43.

Deze Petrus Diesthemius nu is door Logeman geïdentificeerd met Petrus Dorland, geb. 1454, † 1507, historicus en theoloog (volgens Jourdain, *Dictionnaire Encyclop. de Géographie Historique*, Bruxelles, 1868—1869, zie de *Introd.* van Logeman p. XXI). Of te recht dan wel ten onrechte, durf ik niet beslissen. Uit een chronologisch opzicht valt hier zeker geen bezwaar te opperen, dewijl de *Spyeghel* stellig vóór 1507, het sterfjaar van Dorland, geschreven is (z. ben.). Doch hoe staat het met den geest, dien de *Spyeghel* ademt, en den geest, die uit Dorlands werken spreekt? Prof. Logeman heeft deze laatste niet gelezen en bepaalt er zich toe de titels van enkele in een noot mede te deelen. En ware hij in de gelegenheid geweest ze te lezen, dan had hij, volgens zijn meening (z. *Introd.* p. XXII), misschien gevaar geloopen er gevoelens in te bespeuren, waaraan de schrijver in werkelijkheid onschuldig was. Zijn oordeel had vooringenomen kunnen wezen. Voorts beroept hij zich op de *Allgemeine Deutsche Biographie*, waar gezegd wordt, dat P. Dorland het standpunt inneemt van het speculatieve mysticisme. Of we hiermee verder komen? Dat Dorland werken van mystieken aard geschreven heeft, behoefde de bovengenoemde *Biographie* niet meer te bevestigen. De titels zijner werken spreken duidelijk genoeg. Meer gewenscht ware hier zeker de aanwijzing in Dorlandus' werken van „anklänge" aan den *Spyeghel* en bovenal het opdiepen van eenige uiting, die ons zou kunnen doen aannemen, dat Dorland behalve in het Latijn ook in de landstaal geschreven heeft. En mogelijk, dat nasporingen in die richting, welke de bewerker van dit proefschrift wegens het tijdroovende van zulk een onderzoek voorloopig moet achterwege laten, in vervolg van tijd uitkomsten, als de bovengenoemde, doen verkrijgen.

Voor een nauwkeurige bepaling van den tijd der vervaardiging des *Spyeghels* ontbreken ons de gegevens. Als terminus ante quem is in verband met de omstandigheid, dat aan de ons bekende drukken verschillende oudere tekstén ten grondslag liggen (vgl. ben. hoofdstuk IV), het jaartal aan te merken van den oudsten dezer drukken, alzoo volgens Dr. Campbell plus minus 1495 (vgl. Logemans *Introd.* IX vlgg.). De tijd der vervaardiging van het eng. origineel, die een terminus post quem voor den *Spyeghel* zou kunnen aan de hand doen, staat ongelukkigerwijze niet vast. Prof. Bernard ten Brink uitte in het Tweede deel van zijn *Geschichte der Englischen Literatur* p. 315 de meening, dat we hier aan de regeering van Eduard IV (1461 — 1483) zouden te denken hebben, en Collier was in de *Annals of the stage* I, 131, van hetzelfde gevoelen (vgl. Logemans *Introd.* XXIII noot 2). Getuigenissen voor deze dateering vinden we echter bij geen der beide letterkundigen [1]). Op een herkomst der vertaling uit de jongste periode van het Mnl., op de 2de helft der 15de eeuw, wijzen nadrukkelijk de in 't rijm aangetroffen vormen *bescheen* 252, *schouwen* 379, *behouwe* 497, *waen* 575 (voor *bescheeden*, *schouden*, *behoude*, *waden*).

[1]) Ook niet in Ten Brinks nagelaten papieren, gelijk prof. Brandl aan prof. van Helten op een desbetreffende vraag berichtte.

HOOFDSTUK IV.

DE ONDERLINGE VERHOUDING DER ONS BEKENDE TEKSTEN VAN DEN SPYEGHEL DER SALICHEYT.

De *Spyeghel der Salicheyt* is ons bewaard gebleven in *drie* incunabel-exemplaren:

het eene, aanwezig in de Bibliothèque des Bourgondes (B),
het andere, toebehoorende aan de Kon. Bibl. in Den Haag (H),
het derde, te vinden in de Universiteitsbibl. te Leiden (L).

(Voor de beschrijving der boekjes zie prof. Logemans *Introduction* IX vlgg.).

Uit een vergelijking van de teksten dezer drukken blijkt, dat die van H en L nauw met elkaar verwant zijn. In den regel stemmen hun lezingen met elkaar overeen; de afwijkingen zijn betrekkelijk zeldzaam. Behalve onbeduidende spellingsvariëteiten, als *blotelijc* en *blotelic*, *moetti* en *moeti*, *mits* en *mids* etc., en behalve varianten, als b. v. L *den maniere*, H *een maniere* — L *esbamente*, H *esbatemente* (zie *Opschrift*) — vs. 10 L *hovaerdie die*, H *hoverdie* — 32 L *branct*, H *cranct* — 82 L *bedien*, H *bedieden* — 143 L *dat*, H *wat* — 191 L *O*, niet in H — 277 L *mijn*, ontbr. in H — 414 L *claghen* (onder invloed van het voorafgaande *beclaghen*), H (ook B) *ghewaghen*, en 64 H *vermoeyt*, L *vermoet* — 79 H *segghen di*, L *di segghen*, waarbij men aan zettersslordigheid te denken heeft, noteeren we als werkelijke variae lectiones:

vss. 9, 33, 234, 864 H *de*, L (ook B, behalve in vs. 234) *die* (anders *die* in alle drie teksten, uitgezonderd vss. 16 en 555 B *de*) — L soms *maer* tegenover H *mer* — 38 L *als*, H *al* — 95 L *nu al*, H *noch al* (B *al noch*) — 113 en 147 L (ook B) *katijf*, H *kettijf* — 134 L *ict*, H *icx* (B ontbr.) — 203 en 306 L *Way*, H (ook B) *Wa* — 289 L *maechscap*, H *maeschap* (B *maesscap*) — 333 L *seghen*, *ghebreect*, H *segghen*, *ghebrect* (B *seggen*, *gebrect*) — 422 L *vandic als*, H (ook B) *vandict al* — 438 L *ligghe*, H (ook B) *legghe* — 483 L *suete*, H (ook B) *soete* — 528 L *strenghe*, H *stranghe* (B *strange*) — 569 L *gheest*, H (ook B) *geests* — 584 L *maecht*, H *macht* (B fout. *mach*) — 611 L *Op*, H (en B) *Nu* — 822 L *Duecht*, H (en B) *Doch*.

Conclusie: H en L zijn *direct of indirect* uit een zelfden ouderen tekst

(X[1]) voortgekomen, H bij vrij nauwkeurige copie en met zeer weinig tekstwijzigingen, L bij tamelijk slordige copie en met wat meer tekstwijzigingen.

Aanmerkelijk en opmerkelijk is daarentegen het verschil tusschen B en H (L). In eerstgenoemden druk vinden we:

1. in plaats van de klankverbinding *uecht* (H, L) zonder uitzondering *oecht;*

2. tegenover *sullen* (H, L) nu en dan *sellen* of *selen*;

3. tegenover *sulc* (H, L) *selc;*

4. regelmatig *an* tegenover *aen* (in H, L);

5. verscheiden malen *doe* (= cum, tum, en als 1ste pers. praes. ind. van 't werkw.), waar H en L *doen* hebben;

6. *bracht* (H en L *ghebracht* 237);

7. het verbum *werden* in 't praes. ind. (conj.) en in den inf. zevenmaal in den wisselvorm *worden* [zie vss. 28, 305, 431, 478, 518, 529 en 748], daarentegen slechts viermaal in zijn oorspronkelijken vorm *werden* [zie vss. 56, 65, 721 en 750; in 721 als rijm op *herden;* in H en L staat uitsluitend *werden*];

8. een onmiskenbare voorliefde voor *korte* vormen, t. w. voor apokope der *e* in de persoonsuitgangen van sterke en zwakke werkwoorden, der *e* als suffix van substantiva, adjectiva en adverbia, der *e* van den derden naamval der manl. en onzijd. a-stammen en der *e* van 't gerundium [vgl. 22 *iaer* — 30 *geloef* — 108 *spaer* — 164 *heb* — 189 *blijf* — 242 *ken* — 262 *had* — 263 *heer* — 283 *koen* — 284 *te doen* — 297 en 304 *rekening* — 308 *val* — 310 *seg* — 316 *neem* (ook H), L *neme* — 318 *soudic* — 345 *al* — 372 *ghinc* (conj.) — 402 *ken* — 437 *Tvaer* (conj.) — 447 *coem* — 495 *knyel* — 508 *reyn* — 556 *soen* — 619 *al* — 634 *verdoen* — 635 *koen* — 646 *loen* — 727 *heb* — 733 *voer* — 791 *sint* — 837 *vaer;* [uiterst gering is hiertegenover het aantal gevallen, waarin B geen apokope vertoont, terwijl die wel wordt aangetroffen in H en L: 222 *gaen*, 295 *rekening*, 300 *aertrijc*, 485 *bestier*, 501 *rekening*, 561 *begheer* [1])];

9. een vrij groot aantal vormen met synkope der *d* tusschen vocalen [zie 29 *sou* — 111 *houwet* — 160 *de* (H L *dede*) — 167 *wou* — 176 *me* — 177 *sou* — 242 *seyet* — 257, 315, 323 en 414 *me* — 434 *sou* (ook L) — 452 *sou* (ook L) — 466 *sou* (ook L) — 638 *schey* — 760 *wou* — 764 *me*];

10. regelmatig *toch* (op acht plaatsen), waar H overal *doch*, L tweemaal *noch* te lezen geeft [zie 121, 227, 278, 303, 335, 431 (L *noch*), 469 (L *Noch*) en 789; B heeft slechts tweemaal *doch*, nl. 228 na *hoor* en 822].

Voorts leest men in B:

188 *uwen* (H *minen*, L *mynen*) — 280 *niet gaen* (H *nyet wel*

[1]) 675 *tsacrament* tegenover B *tsacramente* is geen vorm met apokope; de uitgang zonder *e* is oorspronkelijk. Eerst in de 2de helft der 15de eeuw en in de 16de eeuw komt de vorm met *e* in zwang (z. Dr. Kolthoff, *Het Substantief*, bl. 70 vlgg.).

gaen, L *nient wel gaen*) [1]) — 288 *Want* (H L *Wat*) — 303 *Hier wilt medegaen toch*, *dat u god lone* (H L *Hier wilt doch medegaen*, *dat u die Almachtige god wil lonen*) — 350 *vervult* (H L *vervuylt*, vgl. *Aanteek.*) — 390 *karmen* (H L *kermen*) — 395 *proeft claer* (H L *claer*) — 436 *nochtan* (H L *nochtans*) — 476 *gheleyt* (H L *gheseit*) — 501 *alst* (H L *die*) — 550 *blade* (H L *blader*) — 558 *onrachtich* (H L *onrastich*) — 582 *nu sijt vro* (H L *sijt vro*, vgl. de varianten) — 620 *Vroescap* (H L *Wijsheyt*) — 625 *Want hi gedaecht is ter rekeningen* (ontbr. in H en L) — 715 *live* (H L *liven*) — 736 *lange* (ontbr. in H en L, vgl. de varianten) — 809 *alleene* (H L *alleen*) — 818 *alle* (ontbr. in H en L, zie de varianten);

en 82 *sal* (H L *salt*) — 99 *hoe sijdi* (H L *sidi*) — 185 *sidi* (H L *siedi*, z. de varianten), *de conde* (H L *orconde*) — 340 onbreekt *nu* (H L *nu*) — 391 *mi* (H L *u nu*) — 403 *van* (H fout. *van nu*, L *nu van*) — 404 *Nu* (H L *Soe*) — 453 *meyn* (H L *weyn*) — 479 *met mi* (H L *mit di*) — 484 *reyne* (H L *rivier*) — 485 *reyne* (H *reynen*, L fout. *reyner*) — 508 *reyn* (H L *rene*) — 524 *sij* (H L *hi*) — 545 *Claer spiegel* (H L *Spiegel*) — 546 ontbr. *ende* (H L *ende*) — 584 *mach* (H *macht*, L *maecht*) — 589 *here wtvercoren* (H L *sone der victorien*) — 592 *bi u* (H L *u bi*) — 599 ontbr. *uwen* (H L *uwen*, vgl. de varianten) — 602 *God heer* (H L *Hoe heet*, *Ev.* 642 „what do ye it call?") — 633 *claer* (H L *daer*) — 741 *staen* (H *bestaen*, L *bistaen*) — 763 ontbr. *oec* (H L *oec*) — 773 ontbr. *alleen* (H L *alleen*;)

alsmede 112 *geen utstelsel of* (H L *wtstel noch*) — 164 *ter werelt nie* (H L *noyt*) — 180 *alle doecht* (H L *alder duecht*) — 335 *geselscap* (H L *tgheselscap*) — 401 ontbr. *so* (H L *so*) — 481 *vercoren* (H L *wtvercoren*) — 492 *seer lief* (H L *lief*) — 588 *vercoren* (H L *wtvercoren*) — 594 *Wilcoem* (H L *Welcoem*) — 692 *sinen* (H L *den*) — 745 *wederkeren* (H L *keeren*) — 747 *moeten wi* (H L *moet ic*) — 826 ontbr. *die* (H L *die*) — 855 *dies sijt* (H L *zijt des*) etc.

Van deze laatste varianten vertegenwoordigen die der eerste kategorie (*uwen*, *niet gaen* enz.) tegenover H en L een betere, die der tweede kategorie (*sal*, *hoe sijdi*, *sidi* enz.) een minder juiste lezing, resp. zettersfout. Omtrent *geen utstelsel of*, *ter werelt nie* enz. valt in dezen niets te beslissen. En de boven sub 1—10 opgesomde afwijkingen representeeren voor een groot deel blijkbaar eigenaardigheden, die een Hollander in overeenstemming met zijn dialekt in den tekst heeft gebracht; (B is gedrukt te Delf in Hollant, L in Antwerpen, vgl. prof. Logemans *Introd.* IX en XIV; voor H, welks herkomst onbekend is, vgl. *Introd.* XIII, mag wegens zijn overeenstemming met L zuidelijke oorsprong worden vermoed).

Conclusie: B is voortgekomen uit een tekst (X^2), welke wat de lezingen *uwen*, *niet gaen* enz. betreft dichter bij de oorspronkelijke redactie (X^4) stond dan X^1.

---

[1]) Vgl. in Hoffmanns *Altniederl. Sprichw.* (Hor. B. 9) bl. 39 „Tbloet cruupt daert *niet gaen* en can."

Gelijk verder uit de beneden volgende critische *Aanteekeningen* kan blijken, zijn verschillende tekstverknoeiingen gemeen aan H, L en B, dus ook aan X^1 en X^2, die beide moeten berusten op een tekst, waarin de laatst bedoelde fouten aanwezig waren (X^3) [1]).

Dat boven bedoelde oorspronkelijke redactie (X^4) in Brabant is vervaardigd, mogen we opmaken uit de mededeeling, die ons in den titel van den *Homulus* wordt gedaan: „Homulus Petri Diesthemii, comoedia in primis lepida et pia, in rem Christiani hominis adprime faciens, Antverpiae quondam in *publico civitatum Brabanticarum conventu* vulgariter acta, palmamque adepta."

HOOFDSTUK V.

WIJZE VAN UITGAAF.

Aangezien B en H in geschonden staat tot ons gekomen zijn (zie Logeman, *Introd.* X—XIII) en alleen L den volledigen *Spyeghel* bevat, de laatste daarenboven als uit Brabant herkomstig in dialektisch opzicht eenigen waarborg voor oorspronkelijkheid geeft (vgl. het slot van Hoofdst. IV), is hier als grondslag voor den uit te geven tekst, evenals in prof. Logemans editie, de Leidsche incunabel aangenomen. Wijzigingen in de lezing heeft de uitgever zich alleen dan, naar aanleiding der varianten van B en H, veroorloofd:

1º. wanneer in L blijkbaar een zettersfout staat;

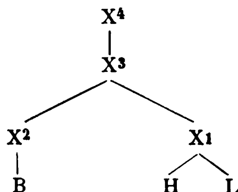
2º. wanneer H en B, met elkaar overeenstemmend, van L verschillen en diensvolgens de lezing van eerstgenoemde teksten kan geacht worden de oorspronkelijke te vertegenwoordigen of daar althans dichter bij te staan dan de lectio van L;

3º. wanneer hetzij H, hetzij B een betere lezing geeft dan L.

De verworpen lezingen van L worden onder aan den tekst vermeld. Evenzoo alle varianten van B en H, tenzij ze niets meer dan een onbeduidende verscheidenheid in spelling vertoonen. (Niet opgenomen zijn de in

---

1) Graphische voorstelling:

H aangetroffen, van twee verschillende handen herkomstige schriftelijke tekstveranderingen, in Logemans uitgave met H I C. en H II C. aangewezen; ze hebben voor ons doel natuurlijk geen waarde en kunnen, gelijk men bij kennisneming daarvan onmiddellijk inziet, slechts gelden als proeven eener oudere, volstrekt willekeurige pseudo-tekstcritiek).

De voorslagen ter tekstverbetering, welke niet door de varianten aan de hand worden gedaan, zijn insgelijks (doch afzonderlijk) onder den tekst geplaatst en worden zoo noodig in de *Aanteekeningen* achter den tekst toegelicht. (Voor de aanwijzing van door den uitgever gewantrouwde lezingen is in den tekst een gespatieerde druk gebezigd).

Voorts zij omtrent de wijze van uitgaaf van den tekst nog opgemerkt, dat daarin van den druk der incunabels in de volgende punten is afgeweken:

in het aanbrengen eener interpunctie, welke het zinsverband beter en duidelijker doet uitkomen;

in de plaatsing der twee of drie door den dialoog gescheiden bestanddeelen van een zelfde vers (in de incunabels staan deze deelen, alsof ze verschillende verzen waren);

in het regelmatig bezigen van hoofdletters in den aanvang van 't vers (in de incunabel-drukken vindt men nu eens een hoofdletter, dan weer niet);

in het oplossen der abbreviaties (de ingevulde letters worden door cursieven druk aangewezen);

in het regelmatig aaneenschrijven der samenstellende deelen van composita.

Woorden of plaatsen, die volgens de meening des uitgevers een commentaar vereischten en diensvolgens in de *Aanteekeningen* achter den tekst besproken zijn, worden in den tekst met een sterretje aangewezen.

Den spyeghel der salicheyt van elckerlijc.

Hoe dat elckerlijc me*n*sche wert ghedaecht, gode rekeninghe te doen.

Hier beghint een schoon boecxke*n*, ghemaeckt in een maniere va*n* eenen speele ofte esbatemente op elckerlijc mensche. Ende in den eersten spreeckt god almachtich aldus:

Ick sie bove*n* wt mijne*n* throne,
Dat al, d*at* is int sme*n*sche*n* persone,
Leeft wt vresen onbekent.
Oec sie ic tvolc also verblent
In sonde*n*, si en kennen mi niet voer god:
Opten aertschen scat sijn si versot;
Dien hebben si voer gode vercoren
Ende mi vergheten, die hier te voren
Die doot heb geleden doer tsme*n*sche*n* profijt.
Och, hoverdie, ghiericheyt ende nijt,
Metten VII dootsonden vermoghen*,
Hoe sidi ter werelt nu voertghetoghen!

Titel: te doen] H te doen va*n* sine*n* wercke*n*, in B ontbr. het titelblad — *Opschrift:* een maniere] L den maniere, B H een maniere — ofte] B oft — esbatemente] L esbamente, H esbatemente, B batimente — mensche & almachtich] niet in B — spreeckt] B so spreect — 1] De kapitale I, vóór de eerste vier regels in L, ontbreekt in B en H, waar voor de invulling een plaats is opengelaten — throne] B trone — 2 int sme*n*sche*n*] B in sme*n*scen — 6 si] B si so — 9 die] H de — doer tsme*n*sche*n*] B doert me*n*sche*n* — 10 hoverdie] L hovaerdie die, B H hoverdie — 11 VII] B seven — 12 werelt] B werlt — ghetoghen] L ghetoghe, B H getoge*n*

---

2 in *ts*menschen — 3 *b*ute*n* (? z. boven bl. 4)

Want mits der VII dootsonde*n* gemeen
Es opghedaen, des ick in ween
Ben seker met alder hemelscher scaren*.
Dye VII duechden, dye machtich waren,
Sijn alle verdreven ende veriaecht,
Want donnosel* heeft mij seer gheclaecht:
„Elckerlijc leeft nu buyten sorghen;
Nochtan en wete*n* si ghenen morghen*."
Ick sie wel, hoe ic tvolc meer spare,
Hoet meer arghert van iare te iare;
Al dat opwast, erghert voert.
Daerom wil ic nu, als behoert,
Rekenninghe van elckerlijc ontfaen,
Wa*n*t liet ic dye werelt dus langhe staen
In desen leven, in deser tempeesten,
Tvolk soude*n* werden argher dan beesten
En*de* souden noch deen den anderen eten.
Mijn puer ghelove is al vergheten,
Dat ic hem selven gheboot te houden:
Het cranct, het dwijnt, het staet te couden,
Daer ic so minlijc om sterf die doot,
Ontsculdich, sonder bedwanc oft noot,
Omdat ick hoepte, dat si bi desen
Mijnder eewigher glorien ghebrukich souden wesen,
Daer icse seer toe hadde vercoren.
Nu vinde ick, dattet als is verloren,
Dat icse so costelic hadde ghemeent:

16 Dye] B De — duechden] B doechden — 18 heeft] B heft — 22 arghert] B arget — van iare] B van iaer — 23 erghert] L arghert, B H erghert — 24 als] B alst — 25 Rekenninghe] B rekenninge, H Reekeninge — 28 soude*n*] B soude — werden argher] B erger worde*n* — 29 souden] B sou — 30 ghelove] B geloef — 31 selven] B selve — 32 cranct] L branct, B H cra*n*ct — dwijnt] B dvy*n*t — 33 sterf] L H B sterf; in prof. Logemans tekst foutief: stierf — die] H de — Na dit vers ontbreekt er één blad in B — 38 als] H al

---

13 de*n*

Hoe menich goet ic he*m* vry heb verleent
Wt mijnd*er* *on*tfermherticheydens* tresoor,
Dat he*m* recht toehoort, nochta*ns* sijnse soe door
En*de* verblent int aertsche goet,
Als dat iusticie wercken moet
Aen elckerlijc, die leeft so onvervaert.
Waer sidi mijn doot, die nieman*t* en spaert?
Coemt hier! hoort, wat ic u sal vermonde*n*.

Die doot

Tuwen beveele in allen stonden,
Almachtich god! segt u beheet!

God spreect

Gaet hene tot elckerlijc ghereet
En*de* segt he*m* va*n* mynentweghen saen,
Dat hi een pelgrimagie moet gaen,
Die niemant ter werelt en mach verbi,
Ende dat hi rekeninghe come doen mi,
Sonder vertrec, dats mijn ghebot!

Die doot

Het wert ghedaen, almachtich god;
Ick wil ter werelt gaen regneren;
Oeck sal ic rasschelijc sonder cesseren
Tot elckerlijc gaen: hi leeft so beestelic
Buten gods vreese en*de* alte vreeslick
Voer god aenbidt hi deertsche goet.
Daer wil ic tot he*m* gaen met snelle*n* keere*.
Hi coemt hier gaende; help, god heere,
Hoe luttel vermoet hi op mijn komen!
Ay, elckerlijc, u wert saen benomen,
Dat ghi houden waent seer vast;
Ghi sult staen tot swaren last

45 Aen] H An — elckerlijc] L elcktrlijc, H elckerlijc — 59 beestelic] H beestlic — 61 deertsche] H daertsche — 64 vermoet] H vermoeyt

---

44 dat *ic* (vgl. *Ev.* vs. 61: „That nedes on them *I* must do iustyce")

Voor gode almachtich en*de* buten seghe.
Elckerlijc, waer sidi op weghe
Dus moey? Hebdi al gods vergheten?

Elckerlijc

Waerbi vraechdijs?

Die doot

Dit suldi wel weten;
Wilt na mi hooren te desen stonden:
Naerstich* bin ic aen u ghesonden
Van gode wt des hemels pleyn.

Elckerlijc

Aen my ghesonden?

Die doot

Jae ick, certeyn!
Al hebdi sijns vergheten, alst blijct,
Hi peynst wel om u in sijn rijck,
Alsoe ick u sal voer oghen legghen.

Elckerlijc

Wat begheert god van my?

Die doot

Dat sal ick di segghen:
Rekeninghe wilt hi van u ontfae*n*
Sonder eenich verdrach.

Elckerlijc

Hoe sal ic dat verstaen?
Rekeninghe, wat salt bedieden?

Die doot

Al ghevet u vreemt, het moet gescieden;
Oec moeti aennemen sonder verdrach
Een pelgrimagie, die* niemant en mach
Wederkeeren in gheender manieren.

68 Hier eindigt de gaping in B — gode] B god — 73 aen] B an — 79 di] B u — Dat s. i. di segghen] H Dat s. i. segghen di — 80 Rekeninghe] L Rekenninghe, B H Rekeninghe — 82 salt] B sal — bedieden] L bedien, B H bedieden — 84 moeti] L moetti, B H moeti — aennemen] B annem*en* — 85 en] niet in B — 86 gheender] B gheenre

Brengt u ghescriften en*de* u pampieren
Met u ende oversietse bedachtich,
Want ghi moet voer god almachtich
Rekeninghe doen, des seker sijt,
En*de* hoe ghi bestaet hebt uwen tijt,
Van uwen wercken, goet en*de* quaet;
Oeck en hoort hier gheen verlaet
Van dien: alsnu het moet wesen ende oec het moet nu geschien.

Elckerlijc

Daer ben ic al noch qualic op versien,'
Rekeninghe te doen voer gode bloot.
Wie bistu, bode?

Die doot

Ick ben die doot,
Die niemant en spaert, maer elckerlijck sal bi
Gods beveele doen rekeninghe mi.

Elckerlijc

Och, doot, sidi mi soe bi,
Als icker alder minst op moede!
Doot, wildi van mi hebben goede,
Duysent pont sal ic u gheven,
Opdat ic behouden mach mijn leven.
En*de* doet mi een verdrach van desen!

Die doot

Elckerlijc, dat en mach niet wesen:
Ick en aensie goet, schat noch have;

87 Brengt] B brenct — u pampieren] B pampieren — 88 oversietse — L oversietste, B H oversietse — 90 Rekeninghe] L Rekenninghe, B H Rekeninghe — 91 bestaet] B besteet — 94 Van dien: alsnu het moet wesen ende oec het moet nu geschien] B Van dien als nu het moet wesen — 95 D. b. i. a. n. q. op] L Daer op b. i. nu al q., H Daer op b. i. noch al q., B Daer b. i. al noch q. op — 96 gode] B god — 97 bistu] L H B bistu; in prof. Logemans tekst: bist du — 98 maer] B mer — 99 doen rekeninghe] B r. d. — sidi] B hoe sijdi — 101 mi] L wi, B H mi — 104 doet mi een] L doet, B H doet mi een

---

94. Schrap *oec het moet nu*

Paeus, hertoghe, coninc noch grave
En spare ic niet nae gods ghebieden.
Waer ic met schatte te verleeden,
Ick creghe wel alder werelt goet;
Nu houtet al met mi den voet*;
Oec en gheve ic wtstel noch verdrach.

Elckerlijc

Allendich, arm katijf, o wach!
Nu en weet ick mijns selfs ghenen raet
Va*n* rekeninghe te doen: mijn pampier
Es so verwerret ende so beslet,
Ic en sier gheen mouwen toe gesedt,
So is mijn herte om desen in vaer.
Och, mocht ic noch leven XII iaer,
So soudic mijn ghescrifte exponere*n**
Ende oversien. Wilt doch cesseren
Als nu, lieve doot, van wraken,
Totdat ic versien bin op die saken;
Dat bid ic u doer gods ontfermen.

Die doot

U en mach baten smeken oft kermen;
Dus siet, wat u staet te beghinnen.

Elckerlijc

Lieve doot, een sake doet mi bekennen:
Al yst, dat ic dese vaert moet aengaen,
Soudic niet moghen wederkeeren saen,
Als ic myn rekeninghe hadde ghestelt*?

108 spare] B spaer — ghebieden] L ghedien, B ghebiede*n*, H gebieden — 111 houtet] B houwet — 112 Oec en gheve ic wtstel noch verdrach] B Oec en gevic gee*n* utstelsel of v*er*drach — 113 katijf] H kettijf — 115 rekeninghe] L rekenninghe, B H rekeninge — 117 gesedt] L gheset, B H gesedt — 121 doch] B toch — 124 bid ic u] L ic, B H bid ic u — 125 oft] B of — 126 Na dezen regel ontbreekt in B weer een blad.

---

109 ver*mi*eden — 115 pampier *staet* — 116 *So* — be*l*et — 127 bek*i*nnen

Die doot

Neen ghi, nemmermeer!

Elckerlijc

Almoghende gods ghewelt!
Wilt mijns ontfermen in deser noot!
En soudic niemant, cleyn noch groot,
Daer moghen leyden, had ict te doene?

Die doot

Jae ghi, waer yemant so koene,
Dat hi die vaert met u bestonde.
Spoet u, want god, die alle gronde
Doersiet met sinen godliken oghen,
Begheert, dat ghi voer he*m* coemt toghe*n*
U rekeninghe va*n* dat ghi hebt bedreve*n*.
Wat! meendi, dat u hier is ghegheven
Tleven op daerde ende tijtlijc goet?

Elckerlijc

Aylazen, dat waendick.

Die doot

Hoe sidi aldus onvroet,
Elckerlijc, daer ghi hebt vijf sinnen,
Dat ghi soe onsuver sijt van sinnen*,
En*de* ic so haestelijc come onversien?

Elckerlijc

Allendich katijf! waer sal ic vlien,
Dat ic afquame deser groter sorghen?
Lieve doot, verdraghet mi tot morghen,
Dat ic mi bespreken mach van desen.

Die doot

Dat en wil ic niet consenteren in desen,
Noch en doe icx niet in gheender tijt:

134 ict] H icx — 140 rekeninghe] L rekenninghe, H rekeninge — 142 tijtlijc] H tijtelijc — 143 dat] H wat — 147 katijf] H kettijf

---

143 *dus*

Ick slae den sulcken terstont int crijt,
Sonder voerraet*, met eenen slach.
Aldus bereyt u in desen dach;
Ick wil wt uwen oghen vertrecken.
Siet, dat ghi u neerstelic gaet betrecken.
Te segghen: nu coemt den dach,
Die elckerlijc niet voerbi en mach.

Elckerlijc

Ay, elckerlijc, wat dede ic ye gheboren!
Ick sie mijn leven al verloren,
Nu ic doen moet dese langhe vaert,
Daer ic so qualic teghen ben bewaert:
Ic en hebbe noyt goet bedreven;
Aldus heb ic seer luttel ghescreven.
Hoe sal ic mi excuseren int claer?
Eylacen, ic woude dat ic nu niet en waer!
Dat waer mijnder siele*n* groot toeverlaet.
Waer mach ic nu soecken troost of raet,
God die heere, die alle dinc voersiet?
Dat ic veel claghe, ten helpt niet;
Den tijt gaet verre: tes nae noene.
Aylasen, wat staet mi nu te doene?
Wien mocht ic claghen dese sake?
Laet sien: oft ic mijn gheselscap sprake
En*de* leyde he*m* te voren om mede te trecken!
Soudt hijt mi ontsegge*n*? Neen hi, ick wane
(Wi hebbe*n* ter werelt in onsen daghen
So grote*n* vrientscap tsamen gedraghen)

157 neerstelic] L naerstelic, B H neerstelic — Met vs. 157 begint B weer — 159 voerbi] B verbi — 160 dede] B de — 164 hebbe] B heb — noyt] B *ter* werelt nie — 167 woude] B wou — dat] niet in B — 169 mach ic] B mochtic — soecken] B soke*n* -- 176 te voren] B voer oge*n* — mede] B me — 177 Soudt] H Soud, B Sou — 179 vrientscap] B vrie*n*scap

---

157 berecken — 158 *Ic* segghe *u* — 176 *gane*

Want ic betrou he*m* alder duecht.
Ick sien; des bin ic rechts verhuecht.
Oec wil ic he*m* toespreke*n* sonder verdrach.
Goeden dach, gheselscap!

Gheselscap

Elckerlijc, goeden dach
Moet u god gheven ende ghesonde!
Hoe siedi dus deerlic? Doet mi orconde:
Hebdi yet sonderlings, dat u let?

Elckerlijc

Jae ick, gheselscap.

Gheselscap

Achermen! hoe sidi dus ontset?
Lieve elckerlijc, ontdect mi uwen moet:
Ick blive u bi tot in die doot
Op goet gheselscap en*de* trou ghesworen.

Elckerlijc

O, ghi segt wel, gheselscap, wat tes verloren!

Gheselscap

Ick moet al weten u druc, u lijden:
Een mensche mocht druc wt u snijden.
Waer u mesdaen, ic helpt u wreken,
Al soudicker bliven doot ghesteken,
Ende ict wiste te voren claer.

Elckerlijc

Danc hebt, gheselscap!

Gheselscap

Ghenen danck een haer!

180 betrou] L betron — alder duecht] B alle doecht — 181 rechts] B recht — verhuecht] H verhuescht, B verhoecht — 185 siedi] B sidi (*Ev.* 207: „*lokest* thou") — orconde] B de co*n*de — 186 sonderlings] B sonderlincs — 187 Achermen] H Acharmen, B Ocharmen — 188 uwen] L mynen, H mine*n*, B uwen — 189 blive] B blijf — 190 ghesworen] B gesvore*n* — Hierna ontbreekt één blad in B — 191 O] ontbreekt in H — gheselscap] L gheselcap, H gheselscap — 194 wreken] L wrekev, H wreke*n* — 196 ict] L ick, H ict — te voren claer] L te voren, H te voren claer.

191 wa*n*t

Daerby segt mi u doghen.

Elckerlijc

Gheselle, oft ick u leyde voer oghen
Ende u dien last viel te swaer,
Dan soude ic mi meer bedroeven daer;
Maer ghi segt wel; god moets u lonen!

Gheselscap

Wa! ic meyne al sonder honen.

Elckerlijc

Ghi segt wel, boven screve; ic en vant noyt
anders ae*n* u dan trouwe.

Gheselscap

So en suldi oeck nemmermeer!

Elckerlijc

God loons u ende ons vrouwe!
Gheselle, ghi hebt mi wat verhuecht!

Gheselscap

Elckerlijc, en sijt niet versaecht:
Ick gae met u, al waert in die helle.

Elckerlijc

Ghi spreect als een goet ghesselle;
Ic sal u dancken, als ic best kan.

Gheselscap

Daer en is gheen dancken aen:
Diet niet en dade in wercken aenschijn,
Hi en waer niet waert ghesélle te sijn.
Daerom wilt mi uwen last ontdecken
Als ghetrouwe vrient.

Elckerlijc

Ick salt u vertrecken

201 bedroeven] H bedroven — 202 Maer] H Mer — 203 Wa] L Way, H Wa (vgl. beneden vs. 306) — 209 goet gheselle] L gheselle, H goet gheselle (*Ev.* 229: „Than be you a *good* frende at nede.") — 215 *b* Hier begint B weder.

---

199 ic*t* — 203 meyn*t* — 206 ver*da*echt(?) — 211 *an*

Hier nu seker al sonder veysen:
Mi es bevolen, dat ic moet reysen
Een grote vaert, hardt ende stranghe;
Oec moetic rekeninge doe*n* bi bedwa*n*ge
Voer den hoochsten coninc almachtich.
Nu bid ic u, dat ghi zijt bedachtich
Mede te gaen, so ghi hebt beloeft.

Gheselscap

Dats wel blikelijc, die ghelofte houdic van waerden;
Mer soudic sulcken reyse aenvaerden
Om beden* wille, mi souts verdrieten;
Ic soude van desen gheruchte* verscieten;
Mer doch willen wi dbeste doen
Ende ons beraden.

Elckerlijc

Och! hoort doch dit sermoen.
Seydi mi niet, had icx noot,
Mede te gaen tot inder hellen doot
Oft in die helle, had ict begaert?

Gheselscap

Dat s o u d i c seker, mer sulc ghevaert*
Es wtghesteken plats metten ronsten*.
Om waer segge*n*, of wi de vaert begonste*n*,
Wa*n*neer soude*n* wij wedercome*n* na desen?

Elckerlijc

Daer en is gheen wederkeeren.

Gheselscap

So en wil icker niet wesen.
Wie heeft u die bootscap ghebracht?

222 gaen] B gane — 223 waerden] B werden — 224 Mer] B Maer — sulcken] B selke*n* — aenvaerden] B ae*n*verden — 225 souts] H souds, B soudt — 226 desen] L deser, B H desen — 227 Mer] B Maer — doch] B toch — 228 hoort] B hoor — 231 ict begaert] B icx begeert — 232 mer] L maer, B H mer — sulc ghevaert] B selc geveert — 234 de] L die, B H de — 237 bootscap] B botscap — ghebracht] B bracht

---

232 se*i*dic (*Ev.* 257: „So I *sayde* certeynly",)

Elckerlijc

Aylazen, die doot.

Gheselscap

Help, heylighe gods cracht!
Heeft die doot gheweest die bode,
Om al, dat leven *mach* van gode,
En ghing icker niet, mocht icx voerbi.

Elckerlijc

Ghi seydet mi nochtans toe.

Gheselschap

Dat kenne ick vry.
Waert te drincken een goet ghelaghe,
Ick ghinc met u totten daghe,
Oft waert ter kermissen, buten der stede,
Oft daer die schone vrouwen waren!

Elckerlijc

Daer ghingdi wel mede:
Waert altoos met ghenuechte*n* te gaen, soe waerdi bereet.

Gheselschap

Hier en wil ic niet mede, godweet!
Mer woudi pelgrimagie gaen;
Oft woudi yemant dootslaen,
Ic hulpen ontslippen* tot in die broeck ende oec cloven ontween.

Elckerlijc

Och, dat is een sober bescheen!
Gheselle, ghi wilt al anders dan ick, alst noot is.

238 gods] B goeds — cracht] L crachte, B H cracht — 240 al] B alle — 241 ghing] L ghinc, B H ghing — voerbi] B verbij — 242 seydet] B seyet — kenne] B ken — 245 ter kermissen] H ter kermisse, B te kermisse — 246 ghingdi] B ghincdi — 247 ghenuechte*n*] B genoechte*n* — 249 Mer] L Maer, B H Mer — 251 broeck] L H broock, B broec — oec] niet in B — 252 bescheen] B bescheet — 253 al anders] L anders, B H al anders — alst] L H Alst, B alst

---

240 mach *hebben* — 249 *Woudi* — 250 *Mer* — 253 *Ghi*

Ghesel*l*e, peyst om trouwe, die groot is,
Die wi deen den anderen beloeft hebben over
menich iaer.

Gheselscap

Trou hier, trou daer!
Ic en wilder niet aen; daermede gesloten.

Elckerlijc

Noch bid ic, en hadt u niet verdroten,
Doet mi wtgheleye, maect mi moet,
Tot voer die poerte.

Gheselscap

Tiacob! ic en sal niet eenen voet;
Mer haddi ter werelt noch ghebleven,
Ick en hadde u nemmermeer begheven.
Nu moet u ons lieve here gheleyden:
Ick wil van u scheyden.

Elckerlijck

Es dat ghescheyden
Sonder omsien? Aylazen, iaet?*
Nu sien ic wel: tes cranck toeverlaet,
Tgheselscap, alst coemt ter noot;
Mer waer ic noch in weelden groot,
So soudtmen met mi lachen alteenen.
Mer lazen! men wilt met mi niet weenen.
Men seit: „in voerspoet vint men vrient,
Die ter noot niet zeer en dient;"
Een ander hem castie* bi desen!
Waer wil ic nu troost soeckende wesen?
Ic weet wel: aen mijn vrient ende maghe;
Dien wil ic minen noot gaen claghen:
Al is mi gheselscap afghegaen,

257 mede] B me — 258 Noch] L Nock — 262 hadde] B had — 263 here] B heer — 265 aylazen] B eylasen — 266 sien] B sie — 267 alst] L H B alst; in den tekst van prof. Logeman: als — coemt] B comt — 269 soudtmen] B soudme*n* — 273 castie] B casti — 274 soeckende] B sokende — 276 Dien] B Die — 277 gheselscap] L mijn gheselscap, B H gheselscap — afghegaen] B ofgegaen

Si moeten mi doch ter noot bistaen,
Want men doet int ghemeen ghewach,
Dattet bloet cruypet daert n*iet* gaen en mach.
Ic salt besoeck*en*, opdat ic leve.
Waer sidi, vrienden ende maghe?

Maghe

Hier zijn wi, neve,
Tuwen ghebode, stout ende koene.

Neve

Elckerlijc, hebdi ons te doene,
Dat segt ons vry!

Maghe

Ja, sonder verlaet*!
Wi zijn tuwen besten*, wat ghi bestaet.
Al woudi yemant dootslaen,
Wi helpen u daertoe.

Neve

Want het moet alsoe staen,
Salment maeschap te recht orboren.

Elckerlijc

God die danc u, mijn vrienden vercoren;
Ick claghe u met droevigher herten mijn ghevaernis,
Dat ic ontboden bin, alsoot claer is,
Een verre pelgrimagie te gaen,
Daer ne*m*mermeer en is wed*er*keeren aen;
Daer moet ic rekeni*n*ge doe*n*, die swaer is,
Voerden heere, diet al openbaer is.

Maghe

Waeraf moeti rekeninghe doen?

278 doch] B toch — 280 n*iet* gaen] L nie*n*t wel gaen, H nyet wel gaen, B n*iet* gaen — cruypet] B cruijpt — 282 maghe] B mage*n* — 283 koene] B koen — 284 te doene] B te doen — 288 Want] L H Wat, B Wa*n*t — 289 maeschap] L maechscap, H maeschap, B maesscap — 291 droevigher] B droever — 293 pelgrimagie] L H B pelgrimagie; in den tekst van prof. Logeman: pelgrimage — 295 rekeni*n*ge] H rekeni*n*g — 296 diet] B die*n*t — 297 Waeraf] B Waerof — moeti] L moetti, B H moeti — rekeninghe] B rekening

Elckerlijc

Van mijnen wercke*n*, om cort sermoen:
Hoe ic hier mijnen tijt heb versleten
Op aertrijc en*de* met sonden verbeten*,
Ende wat ic heb bedreven
Den tijt, gheleent ende niet ghegheven.
Hier wilt doch medegaen, dat u god lone,
En*de* helpt mijn rekeninghe verschoonen;
So sal te minder werden mijn seer.

Maghe

Wat! daer mede te gaen?

Neve

Wa! schillet niet meer!
Voerwaer, ick heb een ander ghepeyst!

Maghe

Ic valle op mijn achterhielen.

Neve

Ten docht* niet gheveyst.
Ic seynder mijnre maerten bli ende vry*:
Si gaet gaerne ter feesten.

Maghe

Ick segghe oeck alsoe;
Ick soude verschieten int laetste.

Elckerlijc

En wildi dan niet medegaen?

Neve

En laet niet haesten best:
Ten is tot gheenre feesten te gaen

300 aertrijc] B aertryke — 301 wat] B wat dat — 303 doch medegaen] B medegaen toch — dat u god lone] zóó in B; L H dat u die Almachtige god wil lonen — 304 rekeninghe] B reken*ing* — 305 werden] B worde*n* — 306 Wa] L Way, B H Wa — 308 valle] B val — 309 seynder] B send*er* — mijnre] B mijnder — 310 segghe] B seg — 311 laetste] B laste

---

306 stillet *nu*meer — 310 als *ghy* — 312 *mi best niet haesten* — 313 *lopen*

Noch tot gheenre sollen*!

Elckerlijc

Nu, om een eynde te knopen,
Segt, wildi mede? sonder verlaet*.

Maghe

Neve, ic neme wtstel, dach* ende raet,
Ende mijn ghenachte* tot open tijde.

Neve

Wi willen ons verblasen.

Elckerlijc

Hoe soude ick verbliden!
Wat schoonder woerden men mi biet,
Alst coemt ter noot, so eest al niet.
Aylazen, hoe ist hier ghevaren!

Neve

Elckerlijc, neve, god moet u bewaren:
Ic en wil niet mede opt platte gheseyt;
Oec heb ic wtstaende te rekenen wat;
Daer ben ic noch qualic op versien.
Dus blive ic hier.

Elckerlijc

Dat mach wel zijn.
Tfy, elckerlijc, hebdi u verlaten
Op u mage? Die he*m* so vroemlijc vermate*n*,
Laten u bliven in desen doghen,
Siet, oftmense iaechde van hier.
Ick sie: men spreect wel metten monde,
Buyten der daet, wt geveynsden gro*n*de.
Dan segghen si: „neve, ghebrect u yet?

315 mede] B me — 316 neem] L neme, B H neem — 318 soude ick] B soudic — 320 coemt] B comt — eest] B en ist — 321 Aylazen] B Eylaze*n* — 323 mede] B me — 326 blive] B blijf — 328 vroemlijc] H vroe*m*lic, B vromelic — 329 doghen] L daghen, B H doghen — 332 geveynsden] B gevensde*n* — 333 segghen] L seghen, B H segg(h)en — ghebrect] L ghebreect, B H g(h)ebrect

---

316 *Ic* — 317 *Neve*, ende — 323 *gheseyt opt plat* — 326 mach *ic* wel *zien* — 330 *hier van uwen oghen*

Ic ben tuwen besten*;" tes seker nyet.
En*de* desghelijc seyt tgheselscap; doch
Tes al zoringhe ende bedroch;
Die wil, macher hem toe verlaten.
Waer mocht ic mi nu henen saten*?
Hier is verloren langhe ghebleven.
Wat vrienden sullen mi nu troost geven?
Daer coemt mi wat nieus inne:
Ic heb ae*n* mijn goet geleyt grote minne;
Wilde mij dat helpen tot mijnen orbore*n*,
So en had ict noch niet al verloren;
Ic heb op hem noch alle mijn troost.
O, heere, diet al sal doemen*,
Wilt u gracie op mi ontsluyten!
Waer sidi, mijn goet?

Tgoet

Ick legghe hier in muten*,
Versockelt, vermost*, als ghi mi siet,
Vertast, vervult*; ic en kan mi niet
Verporren, also ic ben tsamen gesmoert*.
Wat wildi mi hebben?

Elckerlijc

Coemt rasch hier voert,
Lichtelic, goet, ende laet u sien!
Ghi moet mi beraden!

Tgoet

Wat rade sal u van mi gheschien?
Hebdi ter werelt eenich letten,
Dat sal ic u beteren.

Elckerlijc

Tes al een ander smette:

335 desghelijc] B desghelijcx — tgheselscap] B geselscap — doch] B toch — 337 wil] B wilt — 340 nu] ontbreekt in B — 342 ae*n*] B a*n* — 345 alle mijn troost] B al minen troest — 350 vervult] L H vervuylt, B vervult

---

346 *van* doemen*is verloost* — 349 Vers*a*ckelt

Ten is niet ter werelt, wilt mi verstaen.
Ick bin ontboden, daer ic moet gaen
Een grote pelgrimagie sonder verdrach.
Oec moet ic, dat is mij tswaerste gelach,
Rekeninghe doen voerden oversten heere,
Om dwelc ic troost aen u begheere:
Mitsdien dat ic in kintschen* tijden
Hadde in u groot verblijden
Ende dat mijnen troest al aen u stoet,
So bid ic u, mijn wtvercoren goet,
Dat ghi met mi gaet sonder cesseren,
Want ghi mocht mi licht voer gode pureren,
Want tgoet kan suveren smetten claer.

Tgoet

Neen, elckerlijc, ic mocht u letten daer;
Ic en volghe niemant tot sulcker reisen.
Ende al ghinghe ic mede, wilt peisen,
So soudi mijns te wors hebben grotelic
Bi redenen, ic salt u segghen blotelijc:
Ic heb zeer u pampier verweert,
Want al u sinnen hebdi verteert
Aen mi; dat mach u leet zijn,
Want u rekeninghe sal onghereet zijn
Voer god almachtich mits minen scouwen*.

Elckerlijc

Dat mach mi wel berouwen,
Als ict verantwoerden sal moeten strangelic*;
Op! gawi mede?

359 pelgrimagie] L H B pelgrimagie; prof. Logeman las verkeerdelijk: pelgrinagie — 362 aen] B an — 365 aen] B an — 371 sulcker] B selcker — 372 ghinghe] B ghinc — 374 redenen] B reden — 376 Want] L Wan, B H Want — 377 Aen] B An — leet] B wel leet

381 stranclic — 382 gadi

Tgoet

Neen, ick bin onbranlijc;
Aldus en volghe ic u niet een twint.

Elckerlijc

Aylazen! ick heb u oeck ghemint
Mijn leefdaghe tot opten tijt van nu.

Tgoet

Dat es een eewige verdomenis voer u:
My*n* mi*n*ne es co*n*trarye des hemels state*n*;
Maer haddi mi bi maten
En*de* van mi ghedeylt den armen,
So en dorfstu nu niet karmen
Noch staen bedroeft, dat u nu swaer is.

Elckerlijc

Aylazen! god, ic ken dat waer is.

Tgoet

Waendi, dat ic u bin?

Elckerlijc

Ick hadt ghemeent.

Tgoet

Swijcht! ic en bin mer u gheleent
Van gode; proeft claer, alst is voer oghen,
Hoe ghi sult in weelden poghen.
Die menighe blijft bi mi verloren
Meer dan behoude*n*, weet dat te voren.
Waendi, dat ic u sal volghe*n*, elckerlijc,
Van deser werelt? Neen ic, sekerlijc!

Elckerlijc

Dat waende ic claerlijc, omdat ic u oyt hadde so lief.

382 onbranlijc] B oubrankelijc — 383 volghe ic] B volghic — niet een twint] B niet en twint — 386 verdomenis] H ve*r*doe*m*nis — 387 con-trarye] B *con*trari — 388 Maer] B Mer — 390 karmen] L H kermen, B karmen — 391 u nu] B mi — 394 Swijcht] B Swijcht elkerlic — mer u] B u mer — 395 proeft claer] H L claer, B proeft claer — 401 waende ic] B waendic — so] ontbr. in B

382 on*w*an*c*lijc — 388 mi *ghemint* (*Ev.* vs. 431: „But yf thou had me *loved* moderately durynge") — 396 *d*oghen

Tgoet

Daero*m* tgoet ke*n*ne ic der siele*n* dief*:
Als ghi nu va*n* hier zijt, dat en mach n*iet* lieghe*n*,
Soe wil ic eenen anderen bedrieghen,
Ghelijc ic dede voer uwen tijt.

Elckerlijc

Och, valsche goet vermaledijt,
Hoe hebdi mi in u net bevaen,
Verrader gods!

Tgoet

Ghi hebt dat al u selven ghedaen,
Dat mi lief es te deser tijt:
Ic moet daerom lachen.

Elckerlijc

Sidi dies verblijt,
Omdat ghi mi va*n* gode hebt beroeft?
Hi is sot, die eenich goet gheloeft;
Dat mach ic, elckerlijc, wel beclaghen.
En wildi dan niet mede?

Tgoet

Ey seker, neen ick!

Elckerlijc

Och! wien sal ict dan ghewaghen,
Mede te gaen in desen groten last?
Eerst had ic op mijn gheselscap ghepast;
Die seydt mi schoen toe menichfout,
Mer achterna sloech hi mi niet hout.
Daer vandic, dattet al was bedroch.
Doen ghinc ic tot mine*n* maghen noch;

402 ke*n*ne] B ke*n* — 403 nu va*n*] H van nu, B van — 404 Soe] B Nu — ic] B ic noch — 406 valsche] B valch — 407 bevaen] B gevaen — 408 hebt dat] B hebtet — 410 daerom] B erom — 414 mede] B me — ghewaghen] L claghen, B H ghewaghen — 415 gaen] B gane — 419 dattet] B dat — al was] B was al — 420 Doen] B Doe

---

418 *swike*

Die seydent mi toe; claer als ghelas
Ten eynde vandict al ghedwas.
Doen wert ic dencken* op mijn goet,
Daer ic aen leyde minen moet;
Dat en gaf mi troest noch raet,
Dan dattet goet in verdoemenis staet.
Dies ic mi selven wel mach bespuwen.
Tfy, elckerlijc, u mach wel gruwen!
Hoe deerlic mach ic u versmaden!
Heere god, wie sal mi nu beraden,
Daer ic doch bi werde verhuecht?
Niemant bat dan mijn duecht.
Mer lazen! si is so teer van leden,
Ic meen, si niet co*nn*e*n* en sou va*n*der steden.
Och en sal ic haer nyet toe dorre*n* spreken.
Wil ic? Neen ick. Ick sal nochtan;
Tvare alst mach, ic moet er henen.
Waer sidi, mijn duecht?

Duecht

Ick legghe hier al verdwenen
Te bedde, vercrepelt ende al ontset*;
Ick en kan gheroeren niet een let,
So hebdi mi gevoecht m*et* uwe*n* misdade*n*.
Wat is u ghelieven?

Elckerlijc

Ghi moet mi beraden,
Wa*n*t icx noot heb tot mijnder vromen.

422 vandict al] L vandic als, B H vandict al — 423 Doen] B Doe — 424 aen] B an — 426 dattet goet] B dat tgoet — verdoemenis] B verdomenisse*n* — 427 Dies] B des — 431 doch] L noch, H doch, B toch — werde] B worde — verhuecht] B verhoecht — 432 duecht] B doecht — 433 Mer] L Maer, B H Mer — 434 sou] H soud — 436 nochtan] L H nochtans, B nochta*n* — 437 Tvare] B Tvaer — 438 duecht] B doecht — Duecht] B Doecht (evenzoo altijd in 't vervolg) — legghe] L ligghe, B H legghe — 439 vercrepelt] B vercropelt — 440 kan] L han, B H kan

---

435 O*eck* — dorren spreken *an*

Duecht

Elckerlijc, ic heb wel vernomen,
Dat ghi ter rekeninghen sijt ghedaecht
Voer den oversten heere.

Elckerlijc

Och, dat si u gheclaecht!
Ick come u bidden wtermaten,
Dat ghi daer met mi gaet.

Duecht

Al mocht mi al die werelt baten,
Ick en konst niet alleen ghestaen.

Elckerlijc

Aylazen! sidi so cranck?

Duecht

Dit hebdi mi al ghedaen:
Haddi mi volcomelijc ghevoecht,
Ic sou u rekeninghe, die nu onreyn is,
Ghesuvert hebbe*n*, des u siel in weyn is*.
Siet u ghescrifte ende uwe wercken,
Hoe dat si hier legghen.

Elckerlijc

Gods cracht wil mi stercken!
Men siet hier een letter niet, die reyn es!
Is dit al mijn ghescrifte?

Duecht

Seker, ick meens:
Dat moechdi sien an mijn ghesonde.

Elckerlijc

Mijn waerde duecht, wt goede*n* gronde

445 ghedaecht] B gedaect — 447 come] B coem — wtermaten] L wttermaten, H wtermaten, B utermaten — 450 Aylazen] B Eylasen — 452 sou] H soud — 453 weyn] B meyn — 455 stercken] B ghestercke*n* — 458 an] L aen, B H an — 459 waerde] B weerde — duecht] B doecht

---

451 ghe*n*oecht — 457 me*yn*es

Ik bid u, troost mi tot mijnen orboren,
Oft ic bin eewelijc verloren,
W*an*t geselscap, vrient, maghe en*de* goet
Sijn mi afghegaen; in rechter oetmoet
Helpt mi mijn rekeninghe sluyten hier voer den hoochsten heere!

Duecht

Elckerlijc, ghi deert mi seere;
Ick sou u helpen, waer icx machtich.

Elckerlijc

Duecht, soudi mi wel beraden?

Duecht

Dies bin ick bedachtich:
Hoewel ic niet en mach vander steden,
Doch heb ic een suster, die sal gaen mede
(Kennisse heetse), die u leyden sal
Ende wijsen, hoemen u beraden sal
Te trecken ter rekeninghe, die fel es.

Kennisse

Elckerlijc, ick sal u bewaren.

Elckerlijc

Ick waen, mi nu wel es;
Ick ben eendeels ghepayt va*n* desen.
Gods lof moeter in gheeert wesen!

Duecht

Als si u gheleyt heeft sonder letten,
Daer ghi u suveren sult va*n* smetten,
Dan sal ic gesont werde*n* en*de* comen u bij
En*de* gaen ter rekeninge*n* als duecht mit di,
Om te helpen zo*m*meren* tot uwer vruecht

466 sou] H soud — 467 Duecht] B doecht — 469 Doch] L Noch, H doch, B Toch — 470 heetse] L heeftse, B H heetse — 472 rekeninghe] B rekeninge*n* — 474 eendeels] B eensdeels — 476 gheleyt] L H gheseit, B geleyt (*Ev.* 527: „*brought*") — 478 werde*n*] B worde*n* — 479 duecht] B doecht — mit di] B m*et* mi — 480 zo*m*meren] B so*m*mere*n* — vruecht] B vroecht

---

475 ghe*me*eert

Voerden oversten heere.

Elckerlijc

Danck hebt, wtvercoren duecht:
Ick bin ghetroost boven maten
Op u soete woerden.

Kennisse

Nu gaen wi ons saten
Tot biechten: si es een suver rivier;
Sy sal u pureren

Elckerlijc

Wt reynen bestier.
So gaen wi tot daer; ic bids u beyden.
Waer woent biechte?

Kennisse

Int huys der salicheden;
Daer sulle*n* wijse vinden, soudic meenen.

Elckerlijc

Ons here god wil ons gracie verleenen
Tot haer, die ons vertroosten moet.

Kennisse

Elckerlijc, dit is biechte; valt haer te voet:
Sy es voer gode lief ende waert.

Elckerlijc

O, gloriose bloome, diet al verclaert
En*de* doncker smetten doet vergaen!
Ick knyele voer u; wilt mi dwaen
Van mijnen sonden; in u aenscouwen
Ick coem met ke*n*nisse te mijne*n* behouwe,

481 Elckerlijc] L Gheselscap, B H Elckerlijc — wtvercoren] B vercoren — duecht] B doecht — 483 soete] L suete, B H soete — woerden] B woerde — 484 rivier] B reyne — 485 reynen bestier] L reyner bestier, H reynen bestier, B reine bestiere — 487 Waer] L Wter, B H Waer — 488 sulle*n*] B sele*n* — 492 gode] B god — lief] B seer lief — 493 diet] B die — 495 knyele] B knyel — 497 behouwe] B behouwe*n*

---

485 *met* reynen bestier (te verbinden met de laatste woorden van Kennisse) — 486 *h*aer — b*e*den — 493 b*orne* (*Ev*. 545: „O, gloryous *fountayne*")

Bedroeft va*n* herte*n* en*de* seer versaecht,
Want ic ben vander doot ghedaecht
Te gaen een pelgrimagie, die groot is;
Oec moet ic rekening doen, alst bloot is,
Voor hem, die doersiet alle gronde.
Nu bid ic, biechte, moeder van ghesonde:
Verclaert mijn brieve*n*, want duecht seer *on*ghesont is.

Biechte

Elckerlijc, u lijden mi wel kont is.
Omdat ghi met ke*nn*isse tot mi sijt come*n*,
So sal ic u troesten tuwer vromen;
Oec sal ic u gheven een iuweelken rene,
Dat penitencie heet alleene;
Daer suldi u lichaem mede termijnen
Met abstinencie*n* ende met pijnen!
Hout daer, siet die gheesselen puere;
Dats penitencie strang ende suere.
Peyst, dat ons here oeck was geslaghen
Met geessele*n*, dat hi woude verdraghen.
(Recht voer sijn pelgrimagie stranghe,
Kennisse, hout he*m* in desen ganghe:
So sal sijn duecht werden spoedich!)
En*de* emmer hoept aen gode oetmoedich,
Want u tijt varinck eynden sal.
Bidt hem ghenade, dit suldi vinden al;
Ende orboert die harde knopen altijt.
Kennisse, siet, dat ghi bi hem sijt,
Als hi tot penitencien keert!

498 versaecht] L versacht, B H versaecht — 501 rekening] B rekeni*n*ge — alst] L H die, B alst — 504 brieve*n*] L briene*n*, B H brieve — duecht] L ducht, H duecht, B doecht — 506 ke*nn*isse] B ke*nn*isse*n* — 507 tuwer] B tot uwer — 508 rene] B reyn — 509 alleene] B alleyne — 511 abstinencie*n*] L abstinencie, B H abstinencie*n* — 518 duecht] B doecht — werden] B worden — 519 gode] B god — 522 orboert] B oerboert — harde] B herde — 524 hi] B sij

---

510 *trah*ijnen

Kennisse

Gaerne, biechte.

Elckerlijc

God si hierin gheeert!
Nu wil ic mijn penitencie beghinnen,
Wa*n*t dlicht heeft mi verlicht va*n* binne*n*,
Al sijn dese knopen stranghe en*de* hardt.

Kennisse

Elckerlijc, hoe suer dat u wert,
Siet, dat ghi u penitencie volstaet.
Ick, kennisse, sal u gheven raet,
Dat ghi u rekeninghe sult tonen bloot.

Elckerlijc

O levende leven! o hemels broot!
O wech der waerheyt! o godlic wesen,
Die nederquam, wt sijns vaders schoot
In een suver maecht gheresen*,
Omdat ghi elckerlijc wout ghenesen,
Die Adam onterfde bi Yeven rade!
O heylighe triniteyt wtghelesen,
Wilt mi vergheven mijn mesdade,
Want ic begheer aen u ghenade!

O godlijc tresoer, o coninclijc scat!
O alder werelt toeverlaet!
Specie der engelen sonder versaden!
Spiegel der vruecht, daert al aen staet,
Wiens licht hemel ende aerde beslaet,
Hoort mijn roepen, al yst te spade!

528 stranghe] L strenghe, B H strang(h)e — 529 wert] B wort — 540 mesdade] B misdade*n* — 541 aen] B an — 542 tresoer] B trisoer — 545 Spiegel] B Claer spiegel — vruecht] B vroecht — aen] B an — 546 ende] ontbr. in B — beslaet] L bestaet, H beslaet, B doerslaet — 547 roepen] B rope*n*

---

542 s*ae*t

Mijn bede wilt inden troen ontfaen!
Al bin ic sondich, mesdadich en*de* quaet,
Scrijft mi int boeck, des hemels blade,
Want ic begheer aen u ghenade!

O Maria, moed*er* des hemels almachtich,
Staet mi ter noot bi voordachtich,
Dat mi die viant niet en verlade!
Want nake*n*de is mi die doot crachtich,
Bidt voer mi dijne*n* sone voerdachtich,
Sodat ic mach gaen inde*n* rechte*n* pade,
Daer die wegen niet en sijn onrachtich.
Maect mi uwes kints rijc delachtich,
Sodat ic in sijn passie bade*,
Want ic begheer aen u ghenade!

Kennisse, gheeft mi die ghesele*n* bi vrame*n*,
Die penitencie hieten bi namen.
Ic salt beghinne*n*; god geefs mi gracie!

Kennisse

Elckerlijc, god gheve u spacie*;
So ghevicx u inden naem ons heeren,
Daer ghi ter rekeninghe moet keeren.

Elckerlijc

Inde*n* naem des vad*er*s en*de* des soens mede,
Des heylige geests ind*er* drievuldichede,
Beghin ic mijn penitencie te doen.

550 blade] L H blad*er*, B blade — 551 aen] B an — 552 almachtich] L almactich — 555 die] B de — crachtich] B crachtic — 556 dijne*n* sone] B uwe*n* soe*n* — 558 onrachtich] L H onrastich, B *on*rachtich — 559 uwes] H uws — 561 begheer] B beghere — aen] B an — 563 hieten] B hete*n* — 567 rekeninghe] B rekeninge*n* — moet] B voer moet — 568 Elckerlijc] L Gheselscap, B H Elckerlijc — 569 Des heylige geests] L Des heylige gheest, H Des heilige geests, B Des heylich geests

---

548 w*el* — ontfa*et*

Neemt, lichae*m*, voer dat ghi waert scoon
Mij te bringhe*n* inden wech der plaghen;
Daerom moeti nu sijn gheslaghen.
Ghi hebbes wel verdient ghewarich!
Ay, broeders waer, soe mochti door penitencie waen,
Tseghe*n* dat ghi u penite*n*cie moet gaen,
Die elckerlijc moet nemen aen.

Duecht

Goddanc! ic beghin nu wel te gaen,
Want elckerlijc heeft mi ghenesen;
Dies wil ic eewich bi hem wesen.
Oeck sal ic sijn weldaet clareren; dies wil ic bi hem gaen te tijde.

Kennisse

Elckerlijc, nu sijt vro ende blijde:
U weldaet coemt, nu sijt verhuecht.

Elckerlijc

Wie macht sijn, kennisse?

Kennisse

Het is u duecht,
Gans ende ghesont op die beene!

Elckerlijc

Van blijscappen ic weene;
Nu wil ic meer slaen dan te voren.

Duecht

Elckerlijc, pelgrim wtvercoren,
Ghebenedijt sidi, sone der victorien,
Want u is nakende dlicht der glorien.
Ghi hebt mi ghemaect al ghesont;

572 bringhe*n*] B brenge*n* — 573 moeti] L moetti, B H moeti — 582 nu sijt] L H sijt, B nu sijt (*Ev.* 623: „*Now*, everyman, be mery and gladde:") — 583 verhuecht] B v*er*hoecht — 584 macht] L maecht, H macht, B mach — duecht] B doecht — 586 blijscappen] B blijscap — 588 pelgrim] L pelgrijm, B H pelgrim — wtvercoren] B vercoren — 589 sone der victorien] B here wtvercore*n*

---

571 s*o* co*e*n — 575 waer*t* — 576 pe*lgrimag*ie

Des sal ic u biblive*n* teewigher sto*n*t.
God sal dijnre o*n*tferme*n*, hebt goet betrouwen.

Elckerlijc

Welcoem, duecht, mijn oghen douwen
In rechter, oetmoedigher blijscap soet.

Kennisse

En slaet niet meer; hebt goeden moet:
God siet u leven inden throone.
Doet aen dit cleet tuwen loone;
Het is met uwen tranen bevloeyt;
Dus draechtet vrij, onghemoeyt,
Oft anders soudijt voor gode gemissen.

Elckerlijc

Hoe heet dit cleet?

Kennisse

Tcleet van berouwenissen;
Het sal gode alte wel behaghen.

Duecht

Elckerlijc, wilt dat cleet aendraghe*n*,
Want kennisse hevet u aenghedaen!

Elckerlijc

Soe wil ic berouwenisse ontfaen,
Omdat god dit cleet heeft so weert.
Nu willen wi gaen onverveert.
Duecht, hebdi ons rekeninghe claer*?

Duecht

Jae ick, elckerlijc.

592 u biblive*n*] B bi u bliven — teewigher] B ter ewiger — 593 dijnre] B dijns — 594 Welcoem] B Wilcoem — duecht] B doecht — 597 throone] H throne, B trone — 599 uwen] niet in B (*Ev.* 639: „*your* teres") — bevloeyt] B bevloyt — 600 draechtet] B draghet — onghemoeyt] L onghemoet, B H onghemoeyt — 602 Hoe heet] B God heer (vgl. bl. 28) — 604 aendraghe*n*] L aendragke*n* — 606 wil ic] B willic — 607 weert] B waert — 608 onverveert] B onvervaert — 609 Duecht] B Doecht

Elckerlijc
So en heb ic ghenen vaer.
Nu vrienden, en wilt va*n* mi niet sceyden!
Kennisse
Neen wi, elckerlijc.
Duecht
Ghi moet noch met u leyden
Drie personen van groter macht.
Elckerlijc
Wie souden si wesen?
Duecht
Wijsheyt ende u cracht,
U scoonheit en mach niet achterbliven.
Kennisse
Noch moeti hebben, sonder becliven,
U vijf sinnen als u beraders*.
Elckerlijc
Hoe soude icxse ghecrighen?
Kennisse
Roepse alle gader: si sullent hooren al sonder verdrach.
Elckerlijc
Mijn vriende*n*, coemt alle op mijne*n* dach*!
Vroescap, cracht, scoonheyt en*de* vijf sinnen!
Cracht
Hier sijn wi alle tot uwer minnen;
Wat wildi van ons hebben ghedaen?
Duecht
Dat ghi met elckerlijc wilt gaen
Sijn pelgrimagie helpen volbringhen,

611 Nu] L Op, B H Nu (*Ev.* 655: „*Now*, frendes",) — 616 moeti] L moetti, B H moeti — 617 soude icxse] B soudicse — 618 alle gader] B algader — 619 alle] B al — 620 Vroescap] L H Wijsheyt, B Vroescap — en*de*] niet in B — vijf sinnen] B V sinne

616 so*udi*

Wa*n*t hi gedaecht is ter rekeninge*n*,
Voor gode te comen onghelet.
Siet, oft ghi mede wilt.

Schoonheyt

Wi willen alle met
Tsijnre hulpen ende tsijnen rade.

Vroeschap

Dat willen wi certeyn.

Elckerlijc

O almoghende god, ghenade!
U love ic, dat ic dus heb ghebracht
Vroescap, scoonheyt, V sinne*n* en*de* cracht
En*de* mijn duecht met kennisse claer.
Nu heb ic gheselscap te wille daer;
Ic en geerder niet meer te mine*n* v*er*doene.

Cracht

Ick blive u bi stout ende koene,
Al waert te gaen in eenen strijt.

Vijf sinnen

Ende ic, al waert die werelt wijt,
Ic en scheyde van u in gheenre noot.

Schoonheyt

So en sal ic oeck tot in die doot;
Comer af, datter af comen mach!

Vroeschap

Elckerlijc, wes ic u doe ghewach:
Gaet voersienich ende al met staden;
Wi sullen u alle duecht raden

625 Wa*n*t hi gedaecht is ter rekeninge*n*] alléén in B — 627 oft] B of — 629 Vroeschap] L Vroetscap, B H Vroeschap — 630 love ic] B lovic — 632 duecht] B doecht — kennisse] B ke*n*nissen — 633 daer] B claer — 634 geerder] B geers — v*er*doene] B v*er*doen — 635 stout] L stont, B H stout — koene] B koen — 638 scheyde] B schey — 641 Vroeschap] L Vroetscap, H Vroeschap, B Vroescap — 643 sullen] B selle*n* — duecht] B doecht

Ende sullen u helpen wel bestieren*.

Elckerlijc

Dit sijn die vriende*n*, die niet en faelgiere*n*!
Dat lone hem god, die hemelsche vader.
Nu hoort mijn vrienden alle gader:
Ick wil gaen stellen mijn testament
Voor u allen hier in present;
In caritaten en*de* in rechter oetmoede
Deel ic den armen va*n* mijnen goede
Deen helft, en*de* dander helft d a e r n a e
Ghevick, daer si schuldich is te gaen.
Dit doen ic den viant nu te schanden,
Om los te gaen wt sinen handen
Nae mijn leven in desen daghe.

Kennisse

Elckerlijc, hoort, wat ick ghewaghe:
Gaet totten priesterliken staet
Ende siet, dat ghi van hem ontfaet
Tsacrament ende olijs* mede;
Dan keert hier weder tot deser stede;
Wi sullen alle nae u verbeyden.

Vijf sinnen

Jae, elckerlijc, gaet u bereyden:
Ten is keyser, coninc, hertoghe of grave,
Die van gode hebben alsulcken gave,
Als die minste priester doet alleene.
Van al den sacramenten reene
Draecht hi den slotel aldoer bereyt

644 Ende] B En — sullen] B selle*n* — 645 faelgiere*n*] B falgiere*n* — 646 lone] B loe*n* — 647 alle gader] B algader — 650 oetmoede] L oetmoet, B H oetmoede — 654 doen] B doe — 656 in desen daghe] L in daghe, B H in desen daghe (*Ev.* 705: „*this* daye") — 657 ick] B ic u — 658 totten] B tote*n* — 662 sullen] L H B sullen; in prof. Logemans tekst: sallen — 665 gave] L grave, B H gave

---

652 daer*aen*

Tot des menschen salicheyt,
Die ons god teender medecijne
Gaf wter herten sijne
Hier in desen aertschen leven.
Die heylighe sacramenten seven,
Doopsel, vormsel, priesterscap goet
End*e* tsacrament, g o d vleesch ende bloet,
Huwelic ende theylich olyzel met,
Dit zijn die seven onbesmet
Sacramenten van groter waerden.

Elckerlijc

Ic wil gods lichaem minlic aenvaerden
End*e* oetmoedelijc totten priester gaen.

Vijf sinnen

Elckerlijck, dat is wel ghedaen;
God laet u met salicheden volbringhen!
Die priester gaet boven alle dinghen:
Si zijn, die ons die scriftuere leeren
Ende den mensche van sonden keeren;
God heeft he*m* meer machts ghegheven
Dan den ynghelen int eewich leven,
Want elc priester kan maken claer
Met vijf woerden opten outaer
Inder missen, des zijt vroet,
Gods lichaem warachtich, vleesch ende bloet,
End*e* handelt de*n* scepper tussce*n* zijn handen.
Die priester bint en*de* ontbint alle banden
Inden hemel ende opter aerde.
Och, edel priester van groter waerde,

670 medecijne] B medicine — 671 wter] B wt d*er* — 675 tsacrament] B tsacrame*n*te — 679 aenvaerden] B ae*n*veerde*n* — 685 mensche] B mensche*n* — 686 machts] B machs — 687 ynghelen] B engele*n* — 690 des] B dies — 691 vleesch] B vleisch — 692 de*n*] B sine*n* — handen] B ha*n*t — 693 banden] B ba*n*t

---

675 god*s*

Al custe*n* wi u voetstappe*n*, gi waret waert!
Wie van sonden troost begaert,
Die en connen vinden gheen toeverlaet
Dan aen den priesterliken staet.
Dit heeft die heere den priester ghegheve*n*,
En*de* zijn in zijn stede hier ghebleven*;
Dus zijn si boven die enghelen gheset.

Kennisse

Dats waer, diet wel hout onbesmet;
Mer doen hi hinc met groter smerten
Aent cruce, daer gaf hij o*ns* wt zijnd*er* herte*n*
Die seven sacramenten met seere;
Hi en vercoft ons niet, die heere.
Hierom dat Sinte Peter lijdt,
Dat si alle zijn vermaledijt,
Die god copen oft vercopen
En*de* daeraf ghelt nemen met hoopen;
Si gheve*n* den sondaer quaet exempel;
Haer kinder lopen inden tempel,
Ende som sitten si bi wiven,
In onsuverheyt van live.
Dese zijn emmers haers sins onvroet.

Vijf sinnen

Ic hope, of god wil, dat niemant en doet.
Daerom laet ons die priesters eeren
Ende volghen altijt haer leeren;
Wi zijn haer scapen en*de* si ons herden,
Daer wi alle i n behoet werden.

696 waert] B weert — 697 begaert] B begeert — 699 aen] B an — 702 zijn si] B sijnse — 704 doen] B doe — 707 vercoft] B vercocht — 708 Peter] B pieter — 711 ghelt nemen] B neme*n* ghelt — 715 onsuverheyt] B onsuverheden — live] L H liven, B live — 716 emmers] B emmer — sins] B H sints — 717 of] ontbr. in B — 719 altijt] L H B altijt; in den tekst van prof. Logeman: altijd

---

721 *van*

Laet dit wesen niet meer vermaen*.
Duecht
Elckerlijc coemt; hi heeft voldaen;
Dus laet ons zijn op ons hoede.
Elckerlijc
Here god, mi is so wel te moede,
Dat ic va*n* vruechde*n* wene als een kint:
Ic hebbe ontfaen mijn sacrament
En*de* dat olizel mede; danc heb diet riet!
Nu vrienden, sonder te letten yet,
Ick danck gode, dat ic u allen vant;
Slaet aen dit roeyke*n* alle u hant
En*de* volghet mi haestelic na desen;
Ick gae vore, daer ic wil wesen;
Ons heere god wil mi gheleyden!
Cracht
Elckerlijc, wi en willen va*n* u niet sceyde*n*,
Voer ghi ghedaen hebt dese lange vaert.
Vroeschap
Wi blivens u bi onghespaert,
Also wi gheloeft hebben oec langhe.
Kennisse
Och, dits een pelgrimagie seer strange,
Die elckerlijc sal moeten gaen!
Cracht
Elckerlijc, siet, hoe wi u bistaen,

722 vermaen] B v*er*mane*n* — 725 Here] L Heer, B H Here — 726 vruechden] B vroechde*n* — 727 hebbe] B heb — 731 alle] L H B alle; in den tekst van prof. Log.: allen — 733 vore] B voer — 736 dese lange vaert] L H dese vaert, B dese la*n*ge vaert (*Ev.* vs. 782: „Tyll ye have gone this vyage *longe*".) — 737 Vroeschap] L Vroetscap, B Vroescap, H Vroeschap — 738 hebben] ontbreekt in L, doch staat in B en H — 739 dits] B dit is — seer] B hart en*de* — 741 bistaen] H bestaen, B staen

727 sacram*i*nt

Sterck, vroem; en hebt gheen vaer.

Elckerlijc

Ay mi, die leden zijn mi so swaer,
Dat si gaen boven doer de*n* gru!
Lieve vrie*n*den, wi en willen niet keere*n* nu:
Sal ic mijn pelgrimagie betalen,
So moet ic hier binnendalen
In desen put ende werden aerde.

Schoonheyt

Wat! in desen putte?

Elckerlijc

Ja, van deser waerden
Soe moeten wi werde*n*, clein ende groot.

Schoonheyt

Wat! hierin versmoren?

Elckerlijc

Ja, hierin versmoren en*de* bliven doot
Ter werelt, mer levende wesen altijt
Voer den oversten heere.

Schoonheyt

Ick schelt u al quijt*.
Adieu! vaert wel! ic schoer mijn scout.

Elckerlijc

Wat, schoonheyt?

Schoonheyt

Ick bin al dove; ic en saghe niet omme,
Al mocht mi baten alder werelt schat.

Elckerlijc

Waerop wil ic mi verlaten?

742 Sterck] L Streck, B H sterc — gheen] B genen — 744 doer] L voer, B H doer — 745 keere*n*] B wed*er*kere*n* — 747 moet ic] B moete*n* wi — 748 werden aerde] L werde naerde, H werden aerde, B worde*n* aerde — 749 deser] L desen, B H deser — 753 u] ontbr. in B — 755 dove] B doef — 756 alder] B d*er*

---

744 bo*g*en — 754 *s*noer mijn *somme* — 756 *alder werelt schat baten*

Schoonheyt vliet, oftmense iaechde;
Nochtan te voren, doen ic haer vraechde,
Woude si met mi sterven ende leven.

Cracht

Elckerlijc, ic wil u oec begheven:
U spel en behaecht mi niet te deghe.

Elckerlijc

Cracht, suldi mi oec ontgaen?

Cracht

Ja, ic wil seker weghe;
Daermede ghesloten een voer al.

Elckerlijc

Lieve cracht, ontbeyt noch!

Cracht

Bi sinte Loy, ick en sal!
Waendi, dat ic in dien put wil versmoren?

Elckerlijc

En suldi mi dan ontgaen?

Cracht

Ja ick! Tes al verloren,
Al soudi uwen navel wtcrijten.

Elckerlijc

Suldi aldus u ghelofte quijten?
Ghi soudt mi bibliven, so ghi seyt.

Cracht

Ick heb u verre ghenoech gheleyt;
Oec sidi oudt ghenoech, ic waen,
U pelgrimagie alleen te gaen.
Mi es leet, dat icker heden quam.

Elckerlijc

Ay, lieve cracht, ic make u gram?

758 oft] B of — 760 Woude] B wou — 762 te deghe] B te deghe*n* — 763 suldi] L H B suldi; in prof. Log.'s tekst: saldi — oec] ontbr. in B — 764 mede] B me — 766 dien] B die — 767 En] H En*de* — 770 bliven] L blinen — 771 verre] B verde — 772 oudt] B out — 773 alleen] ontbr. in B

Cracht

Tes al verloren; rust u hoeft
Ende gaet int doncker huys.

Elckerlijc

Dit en had ic u niet gheloeft*.
Wie wil he*m* verlaten op zijn cracht?
Si vliet, alst mist doet wter gracht.
Schoonheit is als wint, die vlieghet.
Ay, getrouwe vriende*n*, dat ghi dus lieget!
Ghi seydet mi toe schoon ter kore.

Vroeschap

Elckerlijc, ic wil oeck gaen dore
Ende nemen wtstel van desen;
Waendi, dat wi hierin willen wesen?
Hoet u van dien; ic wils mi wachten!

Elckerlijc

O vroetschap, vroetschap!

Vroeschap

Ick en wil niet mede;
Tes verloren ghevroescapt claer*.

Elckerlijc

Lieve vroeschap, coemt doch soe nae,
Dat ghi hierbinne*n* de*n* grond aensiet;
Ick bidts u oetmoedelijc.

Vroeschap

Bi sinte Loy, ick en doe des niet!
Mi rouwet, dat icker ye quam so bi.

Elckerlijc

Och! al mist, dat god niet en si:

783 Vroeschap] L Vroetschap, B Vroescap, H Vroeschap — 787 vroetschap (bis)] H vroeschap (bis) — Vroeschap] B Vroetscap — 788 ghevroescapt] B ghevroetscapt — 789 vroeschap] B vroetscap — coemt B coe*m*ter — doch] B toch — 791 oetmoedelijc] B oetmoedich — sinte] B sint — doe des] B doets — 792 rouwet] B rouwe

---

779 al*s* — 786 wachten *mede* — 789 nae*r*

Schoonheyt, cracht en*de* vroescap groot,
Het vliet va*n* elckerlijc, als coemt de doot.
Arm mensche, waer sal ic nu op leven?

Vijf sinnen

Elckerlijc, ic wil oec henen
En*de* volghe*n* de*n* andere*n*, die u ontwerven.

Elckerlijc

Och, lieve vijf sinnen!

Vijf sinnen

Ick en wil daer niet aen winnen,
Dat ghi veel roept; ten mach nyet baten.

Elckerlijc

Och, suldi mi alle gader laten?

Duecht

Neen wi, elckerlijc, zijt ghestelt.

Elckerlijck

Ay mi, mijn vijf sinnen!

Vijf sinnen

Roept al dat ghi wilt;
Ghi en sult mi n*iet* meer va*n* voor bekijke*n*.

Elckerlijc

Lieve duecht, blijft ghi bi mi?

Duecht

Ick en sal u ne*m*mermeer beswijken,
Om leve*n*, om sterve*n* of om gheen torme*n*t.

Elckerlijc

Hier zijn ghetrouwe vrienden bekent!
Alle, die mi ontgaen ghemeene,
Die mindic meer dan mijn duecht alleene.
Kennisse, suldi mi oec begheven?

795 coemt] B co*m*t — 799 wil daer] B wilder — 803 Ay] B Ey — sinnen] B sinne — 805 u ne*m*mermeer beswijken] B niet wyken — ne*m*mermeer] L H ne*m*mermeer; in prof. Logemans tekst: ne*m*meer — 806 of] B oft — 809 duecht] B doecht — alleene] L H allee*n*, B allene

---

796 le*n*en — 799 *Gi* en wil*t* — 802 ghest*i*lt

Kennisse

Ja ic, elckerlijc, als ghi eyndet u leven;
Mer seker niet eer, om gheen dangier!

Elckerlijc

Danck hebt, kennisse!

Kennisse

Ick en scheyde niet van hier,
Voerdat ghi zijt, daer ghi behoort.

Elckerlijc

Mi dunct, wacharmen! wij moete*n* voert
Rekeninghe doen en*de* ghelde*n* mijn scult,
Want mijn tijt is schier vervult.
Nee*m*ter exempel aen, alle diet hoort ende siet,
En*de* merct, hoet nu al van mi vliet;
Sonder mijn duecht wil met mi varen!

Duecht

Alle aertsche dinghen zijn al niet.

Elckerlijc

Doch merct, hoet nu al van mi vliet!

Duecht

Schoonheyt, cracht, vroescap dat he*m* liet,
Tgheselscap, die vriende*n* en*de* mage*n* ware*n*.

Elckerlijc

Nu merct, hoet nu al van mi vliet;
Sond*er* mijn duecht die wil mit mi varen!
Ghenade, coninc der enghelenscharen!
Ghenade, moeder gods, staet mi bi!

Duecht

Ic sal mi puer voer gode verclaren.

Elckerlijck

Ghenade, coninc der enghelenscharen!

811 eyndet] B eyndt — 815 wacharmen] B acherme*n* — 818 Neemter] L Neemt, B H Nee*m*ter — aen] B an — alle diet] L H diet, B alle diet (*Ev.* 867 „*all* ye that") — 820 duecht] B doecht — 822 Doch] L Duecht, B H Doch — 826 duecht] B doecht — die] ontbr. in B

Duecht.

Cort ons die pine, sonder verswaren
Maect ons deynde los ende vri!

Elckerlijc

Ghenade, coninck der enghelenscharen!
Ghenade, moeder gods, staet mi bi!
In uwen handen, vader, hoe dat si,
Beveel ic u minen gheest in vreden;
Ick vare metter duecht.

Kennisse

Hi heeft leden,
Dat wij alle moeten gelden.
Die duecht sal nu haer selven melden
Voer hem, diet al ordelen sal.
Mi dunct, ic hore der enghelen gheschal
Hier boven; den hemel is seker ontdaen,
Daer elckerlijck binnen sal zijn ontfaen.

Die ynghel seyt:

Coemt, wtvercoren bruyt,
Hierboven en*de* hoort dat suete gheluyt
Der engelen; mits uwe goede virtuyt
Die siele neem ick den lichaem wt;
Haer rekeninghe is puer ende reyne;
Nu voer icse in des hemels pleyne,
Daer wi alle moeten ghemeene
In comen, groot ende cleene.

A M E N

Die naeprologhe:

Neemt in dancke, cleyn ende groot,
En*de* siet, hoe elckerlijc coe*m*t ter doot!

832 deynde] B dende — 837 vare] B vaer — 839 duecht] B doecht — 840 ordelen] B oerdele*n* — 844 ynghel] B enghel — 845 suete] H soete — 852 Neemt] B Ee*m*t (de kapitale N is niet ingevuld) — 853 ter doot] L doot, B H ter doot

---

836 *nu*

Gheselscap, vrienden ende goet
Gaet elckerlijc af, zijt des vroet;
Scoonheyt, cracht, vroescap en*de* vijf sinne*n*,
Tes al verganclijc, zijt des te binnen!
Sonder die duecht volcht voeral.
Mer als die duecht is so smal,
Dat si niet mede en mach oft en kan,
Arm elckerlijc, hoe vaerdi dan
Ter rekeninghen voer onsen heere?
Dan gadi van wee, van seere;
Want na die doot eest quaet te verhalen:
Daer en baet voersprake noch tale.
Ay, elckerlijc, hoe moechdi wesen
Hovaerdich, nidich? Seer wtghelesen
Merct desen spieghel, hebten voer oghe*n*
En*de* wilt u van hoverdien poghen
Ende oec van allen sonden met.
Nu laet ons bidden onghelet,
Dat dit elck mensche so moet vesten,
Dat wi voer gode suver comen ten leste*n*.
Des gonne ons die hemelsche vader!
Amen segghet allegader!

God heb lof.

Gheprent Tantwerpen buyten dye camerpoorte inden gulden eenhoren bij mi Willem vorsterman.

855 zijt des] B dies sijt — 856 vijf sinnen] B V sinne — 857 verganclijc] B verga*n*ckelijc — des] B dies — 858 duecht] B doecht — 859 duecht] B doecht — 860 oft] B of — 862 rekeninghen] H rekeninghe — voer] L van, B H voer — 864 die] H de — eest] B ist — 865 voersprake] L voerspraec, B H voersprake — tale] B tale*n* — 866 Ay] B Ey — 867 Hovaerdich] B Hoverdich — 869 hoverdien] L hovardien, B H hoverdien — 871] laatste versregel van H — 872 moet] B so moet — 873 suver comen] B comen suver — 875 segghet] B segc (lees: segt) — 876 God heb lof enz.] in plaats daarvan in B: Gheprent te Delf in hollaut, *verso* met zeer groote letters, bovenaan de pagina, Delf in hollant; daaronder het wapen van den drukker (de eenhoren).

---

863 *ver*gadi

AANTEEKENINGEN.

---

11. Versta: „zeer machtig onder, te midden van de zeven doodzonden."

13—15. Prof. Logeman merkt (*Notes* bl. 91) bij deze verzen op: „These lines are not quite clear. The meaning seems to be this: For (want mits) the aggregate of all the seven deadly sins is i. e. all the deadly sins are come to the front (opghedaen, patefacere. Kiliaen) (and) hence I now weep."

Men versta intusschen: „Want doordien aan de zeven doodzonden al te zamen (de deur) geopend is, daarom enz." Bij *opghedaen* behoort een dat. commodi (*der* is waarschijnlijk uit *den* verknoeid onder invloed van het voorafgaande als praepositie opgevatte *mits*).

Een beteekenis „come to the front" is kwalijk uit de opvatting „patefacere" af te leiden.

18. Prof. Logeman vertaalt (*Notes*) *donnosel* op voorgang van het Latijn („Candida innocentia") min juist door „innocence." Mijns inziens wordt hier met *donnosel* Christus bedoeld.

20. Versta: „Nochtans weten ze niet, wat de dag van morgen zal brengen." Vgl. het mnl. (in Oudemans' Wb. geciteerde) *ghenen morghen hebben* = „niet verzekerd zijn van den dag van morgen."

41. Vgl. voor de verbinding van *mijnder* met den genitief van een oorspronkelijken vrouwelijken *i*-stam op *-s Tijdschr. v. Ned. Lett.* 2, 41. De uitgang *-ens* staat als compromis-vorm uit *-en* (gen. s. fem.) en *-s*.

62. Prof. Logeman wil (*Notes*) *keere* veranderen in *geere* met het oog op 't eng. *darte* en de gebruikelijke uitbeelding van den Dood (op de houtsneden zien we den Dood gewapend met een spies). Men vergelijke evenwel de eng. lezing (vs. 76—77 *a*):

> He that loveth ryches, I wyll stryke with my darte
> His syght to blynde

en bedenke, dat een „snelle spies" in den samenhang van den ndl. tekst niet al te goed te pas komt.

73. *Naerstich.* Prof. Kalff (*Taal en Lett.* 4, 124) koestert argwaan tegen dezen vorm en denkt aan een zettersfout, omdat de uitdrukking

„naerstich bin ic aen u ghesonden" hem voor dien tijd onjuist voorkomt en blijkens de voorafgaande verzen (50, 51, 55, 58, 62) vermoedelijk „haestich" is bedoeld. Voor de juistheid der lezing van onzen tekst vgl. men echter onzen *Sp.* 157:

Siet, dat ghi u *neerstelic* gaet berecken.

de vertaling van *Ev.* 181:

Se, thou make the redy *shortely*,

Alzoo *shortely* = *neerstelic*, d. i. „met spoed."

85. Prof. Logeman stelt (*Notes*) voor *die* in *daen* te veranderen. M. i. is deze wijziging onnoodig: *wederkeeren* in vers 86 staat met een object naar analogie van de overbekende constructie der werkwoorden van „gaen" met *pelgrimagie* (*bedevaert*) in accusativo.

94. De door mij uitgeworpen woorden zijn blijkbaar een inlapsel. Bij prof. Logeman geldt „Van dien als nu het moet wesen" als een afzonderlijke versregel, evenals in de incunabels. Zóó echter wordt het paarrijm verstoord. Rekenen we nu vs. 94 en vs. 95 (vgl. den tekst van Logeman) als één, dan krijgen we een onmogelijk langen regel, die zeker niet in den oorspronkelijken tekst thuis hoorde.

109. Ofschoon alle drukken in de lezing *verleeden* overeenstemmen, mogen we met het oog op het rijm als oorspronkelijke lezing *vermieden* veronderstellen.

111. Volgens Kiliaen is *voet houden* = „conferre pedem, collato pede proeliari." Op grond hiervan vertaalt prof. Logeman (*Note* op 114): „Now every body fights with me i. e. No one agrees with me, no one indulges me in my wishes, and *hence* (= oec El. 115) I do not indulge others."

Maar *oec* kan toch niet „daarvandaan" (*hence*) beteekenen. Voor de verklaring der uitdrukking wijst ons den weg het in 't *Mnl. Wb.* 3, 629, vermelde *enen* (dat.) *voet houden* = „den tred houden met betrekking tot iemand, hem bijblijven." Dus *met iemant den voet houden* = „met iemand tred houden, met hem meegaan."

115 en 116. Het wegvallen van *staet* (rijmwoord op *raet*) had blijkbaar aanleiding gegeven tot het invoegen van *Es* in 116.

116. Een beteekenis „gebonden, verbonden, verstrikt" (vgl. voor *besletten* = „binden, verbinden, verstrikken" *Mnl. Wb.* 1, 1057 vlg.) past hier in geenen deele. Vgl. evenwel *Mnl. Wb.* 1, 843: „Het verl. deelw. *belet* gebruikt in de bet. van *er slecht aan toe*, *in een ongelukkigen toestand.*
Die grote Cham sijn broeder die starf, soe (= *zoo dat*) al dit lant belet bleef, *Mandev.* 55 *a.*"

120. Men lette op het prothusteron, ter wille van het rijm gebezigd.

130. *ghestelt* = „in orde gebracht, geregeld", van *ghestellen* = „in orde brengen, regelen" (zie *Mnl. Wb.* i. v.).

143. Metri causa: *Ayläzen! dat wáendick. Hoe sídi dus onvróet*, (vgl. voor de drie dalingen het boven bl. 21 vgl. opgemerkte).

145. Een van de correctors van H (H II C.) verving *sinnen* door *bynnen* en prof. Logeman vindt het (*Note* op 148) volstrekt niet onmogelijk, dat dit *bynnen* de oorspronkelijke lezing was. Toch noopt noch de zin noch het eigenaardige rijm (vgl. boven bl. 21) tot een verandering. Kan er niet een woordspeling, een aardigheid schuilen in dat dubbele *sinnen*?

154. Vgl. voor *sonder voerraet* = „zònder vooraf beraamd plan, in den wilde" *Van den derden Edewaert*, 1231 vlgg.:

> *Sonder voerrâed* ghinghen si toe
> Met eenen hoefde, sine wisten hoe,
> Zonder avijs, alsict versta:
> Deen quam vore ende dander na.

157. Geen der beteekenissen van het mnl. *hem betrecken* („zich voorttrekken", „zich bedienen van iemand of iets", „gebruiken", „zich terugtrekken", „overgaan tot", „zich begeven", zie *Mnl. Wb.* i. v.) komt hier te pas. De vereischte zin is „zich gereed maken"; vgl. *Ev.* 181:

> Se, thou make the redy shortely,

De verknoeiing der oorspronkelijke lezing ontstond blijkbaar onder invloed van het in 't voorafgaande vers staande *vertrecken*.

206. Prof. Logeman wil (*Note* op 210) ter herstelling van het rijm *behaecht* lezen. Hij had zich daarbij voor de in het Mnl. anders niet gebruikelijke personeele constructie van *behaghen* kunnen beroepen op onzen *Sp.* 762:

> U spel en behaecht mi niet te deghe.

Toch acht ik het zoowel uit een graphisch oogpunt als in verband met den zin waarschijnlijker, dat de vertaler hier het part. pass. heeft gebezigd van een werkwoord, dat, gelijk men weet, in 't Dietsch van paarden in den zin van „doen uitrusten" werd gezegd en zich bij overdracht tot een gebruik voor „op zijn verhaal doen komen" leende.

225. Prof. Kalff vermoedt (*Taal en Lett.* 4, 124), dat men voor *beden* moet lezen *uwen;* het schrift van dien tijd zou volgens hem recht geven tot deze conjectuur. M. i. is de tekst volkomen in orde: „wanneer ik zulk een reis ter wille van een verzoek (zonder daartoe gedwongen te zijn) wilde ondernemen."

226. Vgl. voor *gheruchte* de in 't *Mnl. Wb.* i. v. vermelde beteekenis van dit woord „moeite, bezwaar."

232. Volgens prof. Kalff (*Taal en Lett.* 4, 115) zou *ghevaert* hier beteekenen òf „het met iemand samengaan, gezelschap, geleide", òf „eene wonderlijke verschijning, een vreemd ding." Ware het niet raadzamer aan ons woord te dezer plaatse den zin toe te kennen van „tocht" (vgl. voor deze opvatting *Mnl. Wb.* 2, 1774)?

233. Vgl. voor dit vers prof. Kalffs opmerking in *Taal en Lett.* 4, 115.

249. De regel behelst volgens prof. Logeman (*Note* op 254) onzin: immers, Gheselscap denkt nergens minder aan dan aan begeleiding van Elckerlijc op zijn pelgrimstocht. Blijkens de lezing van von Genneps *Homulus* vs. 952 („Wilt du zu Rom of zu Jerusalem gan") acht hij het

waarschijnlijk, dat een andere pelgrimage bedoeld wordt, maar de regel blijft hem duister. — F. Holthausen (*Herrigs Archiv* 92, p. 411) meent de plaats te kunnen ophelderen: „man braucht nur an die lebensgeschichte der frau von Bath zu denken, um zu verstehen wie im Mittelalter eine pilgerfahrt zugleich für ein vergnügen galt, anderer stellen nicht zu gedenken."

M. i. is het evenwel niet waarschijnlijk, dat, terwijl in ons gedicht *pelgrimagie* herhaaldelijk met betrekking tot de aan Elckerlijc opgelegde verplichting wordt gebezigd (vgl. vss. 52, 85, 293, 359, 500, 516, 576, 739, 773), datzelfde woord hier in gansch anderen zin zou zijn te pas gebracht. Ook op onze plaats moeten we daarom voor *pelgrimagie* een gelijk gebruik verwachten. En springt het dan niet in 't oog, dat de vertaler hier met de woorden *woudi pelgrimagie gaen* een aanvulling heeft bedoeld van het voorafgaande *Hier* = „op dezen tocht" (in tegenstelling tot *Daer* in vs. 246 *b*)?

Natuurlijk is in verband daarmede *Mer* te schrappen of liever naar 't volgende vers als plaatsvervanger van *Oft* over te brengen; (het verdwalen van *Mer* van vs. 250 naar vs. 249 had ten gevolge, dat *woudi pelgrimagie gaen* en *woudi yemant dootslaen* als gecoördineerde zinnen beschouwd en door een ingevoegd *oft* verbonden werden). Men vergelijke ter bevestiging dezer verbeteringsvoorslagen *Ev.* 280—282:

> Nay, in good faythe, I wyll not that waye,
> *But* and thou wylte murdre or any man kyll,
> In that I wyl helpe the with a good wyll.

251. „I suppose", zegt prof. Logeman (*Note* op 256) *broock* = *broeck* = palus. The context requires not *ontslippen* = to slip away, but a causative: to *make* go away, i. e. *ontslepen*, to drag away. But no change seems necessary." Dat aan *ontslippen* de onderstelde opvatting zou zijn eigen geweest, is minder waarschijnlijk. En wat moest dan dat „sleepen in 't moeras" hier beteekenen? Zou men niet eer een met het volgende *cloven ontween* synonieme of overeenkomstige uitdrukking te verwachten hebben? Men vergelijke het bij Kil. aangetroffen *slippen* „lacerare", „dissecare", en denke aan het bekende *ont-* = „uiteen"-. Duister blijft echter de zin van *tot in die broeck;* alleen merk ik op, dat blijkens *die* we aan een vrouw. subst. moeten denken, dus aan een benaming van het kleedingstuk. De eng. tekst geeft ons hier geen licht (zie het citaat in de voorafgaande aanteekening). Misschien wordt onze veronderstelling gesteund door wat de parallelle plaats van den lat. *Homulus* te lezen geeft:

> Nec ego medius fidius hoc calle tecum congredi volo,
> Neque unquam tam eleganter concionaberis,
> Ut vulpeculam ad aegrotum introducas leonem.
> Si cupis argenti sitibundam visere Romam,
> Vel aliud lustrare solum, nil detinet assum;
> Si quis te odio aemulatur iniquo, vindicabo acerrime
> Et, ita me deus amet, *tenus umbilico diffindam medium*,
> Etiam si coelum contingat vertice.

Prof. van Helten maakt mij intusschen op het volgende opmerkzaam: Zou

de vertaler misschien bedoeld hebben „uitkleeden (van zijn kleeding berooven, uitschudden) tot op zijn broek” en *ontslippen* door hem als afleiding van *slippe* „lap” schertsenderwijze gebezigd zijn = „van zijn lappen berooven”? Zie voor *toter brouc ontcleeden*, *in sine broec*, *in broken naect* het *Mnl. Wb.* 1, 1450.

253. De voorgestelde wijziging is noodig ter wille van 't metrum. Het verworpen substantief is blijkbaar herkomstig uit den volgenden versregel.

264 *b*—266. Prof. Logeman leest hier [274—275] in afwijking van hetgeen in alle drie teksten wordt gevonden:

Elckerlijck
es dat ghescheyden
[Gheselscap]
Sonder omsien ay lazen iaet
[Elckerlijc]
Nu sien ic wel tes cranck toeverlaet

Tot deze wijziging zijn we niet gerechtigd door den eng. tekst (*Ev.* 297—302), waar heel wat anders te lezen staat, dan we in de vertaling vinden:

everyman
Whether awaye, felawshyp? Wylt ye forsake me?
Felawe.
Ye by my faye; to god I betake the.
everyman
Farwell, good felawshyp; for the my herte is sore.
Adewe, for I shall never se the no more. [1])
Felawe.
In fayth everyman, farwell now at the ende!
For you I wyll remembre, that partynge is mournynge.

En daarenboven past *aylazen* van vs. 265 heel wat beter in den mond van Elckerlijc dan in dien van Gheselscap.

273. Vgl. voor *hem castien* = „zich spiegelen” *Mnl. Wb.* 3, 1226.

285. De uitdrukking *sonder verlaet* is mij uit het Mnl. bekend in den zin van „zonder kwijtschelding, verschooning”, d. i. „ten volle” (zie de citaten bij Oudemans en vgl. ook onzen *Sp.* vs. 93). Op onze plaats, evenals in vs. 315, staan de woorden in een afgeleide beteekenis = „zonder iets achter te houden, te verzwijgen,” „in ronde woorden”, als synoniem van *vry*.

286. Vgl. voor den zin van *tuwen besten* het mnl. *enes beste doen* = „in iemands belang handelen” (*Mnl. Wb.* 1, 1091).

300. Versta: „met (het bedrijven van) zonden verspild (gedood)”. Voor *verbiten* = „dooden, vernietigen, te niet doen” vgl. men de volgende (mij welwillend door prof. Verdam verstrekte) citaten. *Meliboeus* 1527—'28:

Als hi in sijn sterven leghet
Ende hem *verbijt* die felle doet,

---

[1]) Ik volg hier de betere lezing van ms. L; in prof. Logemans tekst wordt vs. 300 gesproken door Felawe., terwijl vss. 301 en 302 in den mond zijn gelegd van Everyman.

Sp. Hist. I[5] 7, 15—16:

> Int jaer daer na dat die Samiten
> Hem aldus lieten *verbiten*,

(zie ook *Sp. Hist.* III[1] 1, 32 en I[2] 23, 26);

Vad. Mus. V 328, 10—11:

> dat mi de viant altoes na ga
> om te *verbitene* ende te niete te doene;

Troyen (Volksboek) 29 *a*:

> Nyeu liefde hevet doude saen *verbeten*;
> Nyeu vruecht doet ouden druck vergheten;
> Nyeu solaes bluscht oudt versuchten.

306. Vgl. *Ev.* 352:

> Take good herte to you, and *make no mone!*

Naar aanleiding hiervan en in verband met den samenhang in de mnl. bewerking is hier een gedachte „spreek niet verder over uw aangelegenheden" te verwachten. Voor *stillen* „beginnen te zwijgen" vgl. ben. 802 *zijt ghestilt* = „zwijgt." Uit een graphisch oogpunt lette men op schillet uit scillet voor stillet.

308. Vgl. voor deze constructie *Tijdschr. v. Ned. Lett.* 11, 180 vlgg.

309. Voor de verbinding *bli ende vry* = „van ganscher harte" lette men op *Ev.* 360:

> Ye shall have my mayde *with all my herte;*

en *Homulus* op de parallelle plaats:

> tecum dabo ancillam *libenter.*

Voor *vry* = „gaarne" vgl. vs. 242 *b* van onzen *Sp.*:

> Dat kenne ick *vry*.

312. Versta: „ik laat mij liefst niet tot haast aanzetten." Vgl. voor *best* = „liefst" en voor *haesten* = „tot spoed aanzetten" *Mnl. Wb.* 1, 1093, en 3, 19. Voor de zes heffingen van ons vers zie boven bl. 22.

313. De foutieve lezing is kennelijk te voorschijn geroepen door *gaen* van het voorafgaande vers.

314. Vgl. voor *sollen* bij Kiliaen „*solle*, *sol* Hol. sphaerula loro iaculabilis: pila amentata" (d. i. een bal dien men met een band of riem wegslingert) en het in den *Lekensp.* 3, 25, 121 voorkomende *tsollen* = „met den bal spelen, balspel." *Sollen* staat op onze plaats blijkbaar als dat. sing. van een fem. *solle*.

315. Zie boven op 285.

316 en 317. De hier voorgestelde verandering is noodig wegens het metrum. Vs. 316 zou volgens de lezing der incunabels vijf heffingen hebben. Tegen vs. 317 is ook bij de invoeging van *Neve* uit een metrisch oogpunt geen bezwaar te maken:

> Néve, ende mijn ghenáchte tot ópen tíjde.

Voor *dach* = „uitstel" zie *Mnl. Wb.* 2, 11.

317. Zie voor *ghenachte* „termijn van uitstel" *Mnl. Wb.* 2, 1377 vlg.

323. Zie ook Logeman (*Note* op 336).

326. Deze verandering is noodzakelijk ter wille van het rijm; toen eenmaal *ic* uitgevallen was, lag een wijziging van *zien* in *zijn* vóór de hand.

330. Nadat *uwen oghen* was weggevallen, moest *hier van* natuurlijk veranderd worden in *van hier*. Voor een soortgelijke uitdrukking is te vergelijken vs. 156: „Ick wil *wt uwen oghen* vertrecken".

334. Zie boven op 286.

338. Vgl. voor *hem saten* = „zich begeven" vs. 483 *b*.

346. Men lette op de afwezigheid van 't rijm in den tekst der incunabels en op de omstandigheid, dat hier aanroeping van God *als rechter* niet, daarentegen een beroep op God *den verlosser* wel begrijpelijk is. Voor het wegvallen van 't slot eens versregels vgl. men de aanteekeningen op vss. 115, 330, 435 en 786. Toen *-is verloost* uit den tekst verdwenen was, kon het vóór *doemen* staande *van* kwalijk onveranderd blijven.

348 *b*—350. In *Ev.* 394—396 staat:

> I lye here in corners *trussed* and *pyled* so hye
> And in chestes I am *locked* full fast
> Also *sacked* in bagges;

We zouden dus in de vertaling correspondeerende woorden kunnen verwachten met de beteekenissen „gepakt", „opgehoopt", „opgesloten", „in zakken gepakt."

Bekend is *in muten* = „opgesloten."

Voor *vermost* = „verborgen, verstopt" vgl. *Marieken van Nijm.* bl. 26:

> Ic wees hem daer een schat lach quanswijs *vermost*
> In eenen peertstal onder eenen post.

Vertast = „opgehoopt" beantwoordt aan het eng. *pyled*.

Versockelt is vermoedelijk te veranderen in *versackelt*, dat als een door den vertaler gefabriceerde correspondent van *sacked* zou kunnen gelden.

Vervuylt past niet in den samenhang; men zal wel de voorkeur moeten geven aan de lezing van B *vervult* en dit woord beschouwen als een min gelukkigen term om „opgepropt" uit te drukken.

351. Prof. Kalff wil (*Taal en Lett.* 4, 124) lezen *gesnoert* in overeenstemming met *Ev.* 397:

> I cannot stere; *in packes low I lye.*

M. i. is deze verandering onnoodig. Men denke aan *Rinclus* 656:

> Dijn solre es vol corens *gesmoert.*

en verklare naar dit *gesmoert* = „volgepropt" het *gesmoert* van onzen tekst als „opgepropt."

363. D. i. „in domme, dwaze tijden." Vgl. *Mnl. Wb.* 3, 1442, *kintsch* = „dwaas, dom."

379. D. i. „schuld" (eig. „schulden").

382. Te recht vermoedt hier prof. Logeman (*Note* op 393—394) *onwanclijc* als de oorspronkelijke lezing.

388. Zie prof. Kalff in *Taal en Lett.* 4, 124.

396. Versta: „hoe gij, in weelde levende (die in weelde leeft), zult moeten lijden." Vergelijking van ons vers met *Ev.* 441:

A season thou haste me in prosperytye.

leert, dat we ook hier te doen hebben met een der zoogenaamde vertalingen, boven op bl. 19 vlg. besproken.

402. Voor *kennen* = „erkennen als" zie *Mnl. Wb.* 3, 1317.

414. Voor de lezing van B en H vergelijke men *Ev.* 463:

O to whome shall I make my *mone?*

418. Prof. Kalff vindt (*Taal en Lett.* 4, 124) de lezing onbegrijpelijk en stelt als verandering voor: *met hout.* Of we zóó een beteren zin verkrijgen, is te betwijfelen, want van het toedienen van een pak slaag met hout zal de vertaler hier wel niet hebben willen spreken. *Ev.* heeft te dezer plaatse (467):

But afterwarde he lefte me alone.

En er bestaat m. i. in verband met de aan *Sp.* 418 voorafgaande verzen geen grond om aan te nemen, dat in de vertaling iets anders gezegd is. Prof. van Helten vermoedt, dat met der incunabels eene verknoeiing is uit ſtuike (of ſuike) en als de bedoeling der oorspronkelijke lezing mitsdien moet gelden: „maar daarna heeft hij mij al spoedig in den steek gelaten" (*hout* voor *houde* „spoedig").

423. Voor de constructie *wert ic dencken* vgl. men *Tijdschr. v. Ned. Lett.* 10, 233.

435. „Perhaps", zegt prof. Logeman (*Note* op 448 and 449), „the original text read:

Och! en salic haer niet toe spreken dorren?
Wil ick? Neen ik! ick sal se nochtans porren.

Porren being on a separate line was lost, and the order of *spreken dorren* inverted; but I grant that I can assign no very plausible reason for the corruption assumed."

De invoeging van *porren* bederft den zin (van „aansporen" kan hier geen sprake wezen) en de metriek (het vers krijgt vijf heffingen in plaats van vier).

Naar 't mij voorkomt, hebben de boven onder den tekst (op aanwijzing van prof. van Helten) voorgestelde veranderingen met het oog op den samenhang meer reden van bestaan. Voor het wegvallen van het slot eens versregels vgl. de aanteekeningen op vss. 115, 330, 346 en 786; het verdwijnen van *an* had de invoeging van *toe* ten gevolge. In B is de oude lezing *nochtan* nog bewaard gebleven.

439. Het part. *ontset* = „ontwricht" is hier in plaats van op de ledematen op het geheele lichaam toegepast. Vgl. ook de correspondeerende plaats van *Homulus:*

Hoc ego recubo viribus destituta cubili,
Invalida, languida, *membris distorta*
Et incompos meorum artuum.

451. Vgl. *Ev.* 501:

Yf ye had perfytely *chered* me,

452—453. Versta: „Ik zou uw rekening, die nu onzuiver is, gereinigd hebben van datgene waarover uw ziel in droefheid is."

480. Vgl. voor de beteekenis van *zommeren* het verb. *sommen* = „voordragen" in de *Vl. Rijmkron.* 6764 vlgg.:

Ende voert soude (*l.* souden) partien *sommen*
Haer feet (d. i. zaak, aangelegenheid) vor onsen heleghen vader
Bonefacius, die algader
Tgheschil soude hoeren an beede siden,

485. De woorden *met reynen bestier* = „met een zuivere onderrichting" kan de mnl. bewerker onmogelijk aan Elckerlijc in den mond gelegd hebben. De verandering van *wt* in *met* is noodig met het oog op de beteekenis van *bestier.*

510. De wijziging werd voorgesteld door prof. Moltzer in den *Spectator* van 1892, bl. 69. Vgl. *Ev.* 559:

Therwith shall your body *chastysed* be

536. Het part. staat natuurlijk in den bekenden zin van „gedaald". Vgl. ook *Ev.* 583:

Whiche *descended* downe in a vyrgyn pure,

542. Zie prof. Kalff in *Taal en Lett.* 4, 124.

548. De strophe 542—'51 heeft oorspronkelijk blijkbaar hetzelfde rijmschema (aab|aab|aab|b) als strophe 552—'61 gehad.

560. *Baden* komt hier voor in een ongewone beteekenis. Versta: „zoodat ik mij verkwik in zijne passie". Vgl. voor soortgelijke mystieke uitdrukkingen Willems' *Oude Vlaemsche Liederen*, N⁰. CCVI (Van den Nachtegaal), cpl. 1:

Ick wil my gaen vermeiden
In Jezus lijden groot,
Van daer en wil ick niet scheiden
Int leven noch in die doot.

*N*⁰. CCVII (De Meiboom), cpl. 1:

Och hoe lustelic is ons die coele mei ghedaen
Ende sprutet uut met bloemkens menigherleie:
So wie met druc ende liden es bevaen,
In Jesus wonden sal hi hem vermeien.

en N⁰. CCVIII (Van den Kasteel), cpl. 5:

Sy wenschen ons dicke in den gront,
Sy souden ons gherne verdrinken;
Wy ankeren ons herte in Jesus wonden,
Wy latent daer inne sinken.

565. Vgl. *Ev.* 608:

Everyman, god gyve you *tyme and space!*

575—'76. De bedoeling der woorden *Ay*, *broeders* enz. is onmiskenbaar: „waarde medemenschen, handelt als ik, wanneer gij moet sterven". De gedachte, gelegen in *door penitencie waen* (waden), is ontleend aan *Ev.* 617:

Now *of penaunce* I wyll *wade the water* clere,

De verbetering der door het voorafgaande *penitencie* te voorschijn geroepen fout vereischt geen commentaar. Voor *Tseghen* zie Van Helten, *Mnl. Sprk.* bl. 157. Voor de zes heffingen van 575:

Ay bróeders wáert, sóe mochti dóor peniténcie wáen,

vgl. boven bl. 22.

609. Vgl. voor de aan *claer* toe te kennen beteekenis *Ev.* 652:

Good dedes, have we *clere* oure rekenynge?

617. Prof. Logeman beschouwt (*Note* op 634) *beraders* als een assonance op *gader* (618) of als een fout voor *berader*, daar de copiïst bij vergissing *vijf sinnen* als pluralis kon opvatten, terwijl het toch in werkelijkheid een gepersonifieerde abstractie is en dus singularis. M. i. wordt zóó een te groote rol toegekend aan de allegorie: grammatisch en logisch is *vijf sinnen* een meervoud; dat de appositie *beraders* derhalve ook een plur. is, behoeft alzoo geen verwondering te wekken. Bovendien heeft ook *Ev.* 663:

Your fyve wyttes as for your *councellers.*

en *Homulus:*

Quibus tanquam *consiliariis* utaris *amicis.*

619. Vgl. voor *dach* in den hier bedoelden zin van „dag, waarop iemand voor den rechter moet verschijnen" *Mnl. Wb.* 2, 6.

644. Voor een reflexief *bestieren* = „zich gedragen, handelen" vgl. *Amand* 2, 1717 vlg.:

Priesterscip . . . .,
Daer hi *hem* selven so in *bestierde*
. . . .,
Dattene God heeft vercoren

Voor de weglating van het reflexieve *u* zie prof. Franck op *Alex.* III 442 (bl. 426).

652. Voor *daeraen* = „daarop" vgl. *Mnl. Wb.* 1, 74.

660. Vgl. bij Kil. *oliessel*, *oliesse*, *kerstme* . . . chrisma. De vorm *olijs* beantwoordt aan het ofra. *olis*, een wisselvorm naast *olif* = „huile d'olive" (vgl. Godefroi, *Dictionn. de l'Anc. Langue Franç.* V, 593).

701. Vgl. voor deze constructie *Vondel-gramm.* § 202.

721. Vgl. *Mnl. Wb.* 1, 742, „behoet van (*beschermd door*) den uwen."

722. Prof. Logeman (*Note* op 740) merkt hierbij het volgende op: „B has *vermanen* which is required by the sense. It is not necessary to change the rhyme of *voldaen* in l. 741, e. g. into *voldaen en* with „overflow" to l. 742, because assonance may be assumed. On the other hand this very absence of rhyme may have caused the printers of H and L to change *vermanen* into *vermaen.*"

Er bestaat hier geen grond om de lezing te wijzigen. Voor de gebezigde constructie vgl. men het bekende mnl. *blijf* in „*dit* moet *sijn* een *blijf*", „nu *es* al mijn *vroude* een *blijf*" (zie *Mnl Wb.* 1, 1296).

744. Zie prof. Moltzer volgens *Taal en Lett.* 4, 124 noot.

753. *Ev.* 800:

I crosse out all this.

Vgl. voor *Ick schelt u al quijt* = „daar ben ik niet van gediend" onze hedendaagsche uitdrukking *dat schenk ik je* = „daar dank ik je voor."

754. Prof. Logeman teekent hier aan (*Note* op 772): „Somehow these words must indicate that „Scoonheyt" takes her leave. One thinks of course at once of such Dutch expressions as *den piek schuren* and *den plaat poetsen* both of which mean: to go away. But the connexion is doubtfull. Scout = debt, guilt. If it could only mean: the document acknowledging the debt, we should get some light. The phrase would then mean: I tear up my bond, I won't have anything to do with you, i. e. I am gone."

Men lette intusschen op het correspondeerende eng. vs. (*Ev.* 801):

I take my cap (*l.* tap *naar* tappe *in B*, *L*) in my lap and am gone.

en vgl. in Jamiesons *Etym. Dict. of the Scot. Lang.* 4, 507 (waarop mij prof. Bülbring opmerkzaam maakte): „*to tak one's tap in one's lap and sett off* = to turse up one's baggage and be gone: borrowed from the practice of women accustomed to spin from a rock, who often carried their work with them to the house of some neighbour. An individual, when about to depart, was wont to wrap up in her apron the flax or lint-tap, at which she was spinning, together with her distaff."

De zin der lezing, waaruit *ic schoer mijn scout* bedorven schijnt te zijn, was dus vermoedelijk: „ik pak mijn boeltje." De oorspronkelijke aanwezigheid van een slotwoord des versregels op *-omme* is op te maken uit *omme* van vs. 755.

Voor *somme* in de beteekenis „pak" vgl. men de mij door prof. Verdam meegedeelde bewijsplaatsen *Rek. d. Graf.* 3, 110, *Rek. v. Brugge* (van 1302) bl. 124, *Livre d. Mest.* 25.

756. Vgl. Logeman *Note* op 774.

777. Vgl. *Ev.* 826:

I had wende, surer I shulde you have founde.

Men versta alzoo: „zoodanig had ik niet geloofd, dat gij zoudt wezen."

786. Dat we hier geen bezwaar behoeven te maken tegen het aannemen van een „rührend" rijm blijkt uit hetgeen boven bl. 21 is opgemerkt. Voor het wegvallen van een slotwoord des versregels vgl. de aant. op vs. 346. Het vers is te scandeeren als:

Hóet u van dien; íc wils mi wáchten méde.

788. Vorsta: „het is blijkbaar vruchteloos vroescap te roepen."

796. Zie Logeman *Note* op 815.

BIJLAGE.

Prof. Logeman zegt in zijn *Introduction* XIX: „That the Latin Homulus is directly translated from the Dutch Elckerlijc is certain. The Latin text is very closely connected with the English text also, but even a rapid comparison (for which I have no place here) will at once convince the reader — as it has done me — that it stands closer to the Dutch text".

Ziehier een viertal der vele bewijzen, welke voor de juistheid van Log.'s meening zijn aan te halen.

1. In *Sp.* 16—18 lezen we, hoe de *zeven deugden* verdreven zijn en *donnosel* zich bij God beklaagt. Iets dergelijks ontbreekt in het Engelsch. Het Latijn daarentegen heeft:

> *Septenis virgunculis* violenter pulsis,
> Exilio, regnoque *virtutibus* actis.
> Nuper candida venit quaeritans *innocentia*,
> Fas et pietatem in terris proscribi

Vgl. intusschen voor de onjuiste lat. vertaling de aant. boven op vs. 18.

2. *Ev.* 51 luidt: „Charyte they all do clene forgete." Bij de vertaling in het Ndl. is dit ééne vers uitgedijd tot vijf regels (*Sp.* 30—34) en *charyte* vervangen door *ghelove.* Het Latijn, ofschoon niet zoo uitgebreid als het Nederlandsch, sluit zich toch duidelijk hierbij aan; vgl.:

> Extincta *fides*, atque edicta mea salutaria
> Spreta jacent; nemo est qui faciat recolatque.

3. *Sp.* 229—'31:

> Seydi mi niet, had icx noot,
> Mede te gaen tot *inder hellen doot*
> *Oft in die helle*, had ict begaert?

Hetzelfde malle pleonasme, een gevolg van het niet begrijpen van het Engelsch (*Ev.* 255): „Ye wolde me never forsake, *quycke ne deed*", treffen we ook aan in den *Homulus*, al springt het hier door de woordenkeus niet evenzeer in het oog:

> Cedo, nonne contestatus es, mei causa
> *Vel inferos subire vel morte ipsa depasci . . . .?*

4. *Ev.* 545 vlgg. wordt „Confessyon" aldus aangeroepen:

> O gloryous *fountayne*, that all unclennes doth clarify,
> Wasshe from me the spottes of vyces unclene,

In de ndl. incunabels vinden we de uit *borne* verknoeide lezing *bloome* (zie *Sp.* 493); en in aansluiting daaraan leest men in den *Homulus:*

> O *lilium*, hyberna nive candidius,
> Per quam suavissimos spiramus odores;
> O *floscule*, viridanti vere vernantior,
> Omni decore venustior, oblectantior,
> Supplex geniculor ante tuos, virguncula, vultus.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Ten onrechte besluit STREITBERG (*Urgerm. Gramm.* § 71) uit de vormen *Got(h)ones* en *Gothi* bij latijnsche en *Γότθοι* bij grieksche auteurs, dat de *a*-umlaut der *u* ook in een oudere periode van het Gotisch bekend is geweest.

II.

Met het oog op den ofri. nom. acc. plur. der mannelijke *o*-stammen op *-ar* is SCHERERS gelijkstelling van den uitgang os. *-os*, ags. *-as* in de genoemde casus met het Vedische *-āsas* niet onwaarschijnlijk te achten.

III.

Ten onrechte beschouwt PAUL (*PBB.* 6, 550) den ohd. adverbialen genitief sing. *nahtes* als ontstaan uit idg. **noktés*.

IV.

De verklaring der oudgerm. pronominale vormen os. *thiu*, *thia*, *thie* etc. als gevormd van een idg. stam *ti̯o-*, *ti̯ā-* (z. STREITBERG, *Urgerm. Gramm.* § 186, en KLUGE, *Grdr. d. germ. Phil.*² 1, 463) is niet in overeenstemming te brengen met de feiten.

V.

De door PAUL (*PBB.* 4, 378) voor het got. *baírau* (1 s. praes. opt.) aangenomen prototype idg. **bheroịṃ* is volstrekt onaannemelijk.

VI.

Ten onrechte beschouwt KLUGE (*Grdr. d. germ. Phil.*[2] 1, 339) het eerste bestanddeel van 't ags. *ort-geard*, got. *aúrti-gards* als ontleend aan het lat. (*h*)*ortus*.

VII.

Het oorspronkelijk dialect van het *Hildebrandslied* is uit de orthographie van het handschrift niet op te maken.

VIII.

In het *Hildebrandslied* vs. 4 is *sunufatarungo* op te vatten als de dualis van een dvandva-compositum, waarvan het tweede lid, hoewel oorspronkelijk een patronymicum en dus = *zoon*, zijn beteekenis gewijzigd heeft tot die van *vader*.

IX.

Ten onrechte vatten STEINMEYER (*Denkm.*[3] 2, 19) en KOEGEL (*Gesch. der deutsch Litt.* I, 225) *hwerdar* in het *Hildebr.* 61 op als *utrum*.

X.

Kudrun 72, 4.

Sît kom er ze trôste *in Îrlande* (Eyrland Hs.) manegem schoenen wîbe. MARTIN schrijft *in dem lande*; O. VON ZINGERLE (*Zfda.* 38, 197) stelt voor *in ir e*(*l*)*lende*. Men leze *in ir lande*.

XI.

Everyman vs. 115—116:

I am dethe, that no man dredeth,
For everyman I *rest*, and none spareth,

Ten onrechte wil Holthausen (*Herrigs Archiv* 92, 411) hier *resteth* lezen in plaats van *I rest*, en stelt Kölbing (*Eng. St.* 21, 170) voor *rest* te veranderen in *arrest* (*'rrest*).

XII.

De historische verklaring, in het *Ndl. Wb.* 2340 van de ndl. vormen *ouwe* en *ooi* gegeven, is min juist.

XIII.

Het ndl. *treeft* is niet met Kluge (*Grdr. d. germ. Phil.*[2] 1, 346) te verklaren uit een lat. *tripodem* resp. *tripedem*.

XIV.

Huweltijt (zie *Mnl. Wb.* in voce) is te verklaren als „tempus abstinentiae."

XV.

Sp. Hist. I[3] 46, 35—39:

Vrouwen minne, wille hi weten,
Doet alre redene vergeten.
Hets verwoetheit harde naer,
Ende *eene* redene sere *onmaer*
In*die vroede* herten staet.

De veranderingen, in de uitgave van De Vries en Verwijs voorgesteld,

Ende *der* redene sere *contraer*
In*der* *vroeder* herten staet.

zijn onnoodig.

XVI.

Eerste Blisc. v. M. 1329:

Wes u behaecht, gelieft ons beyen
Als u en wi, sonder mestermen.

Ten onrechte vermoedde Prof. Moltzer hier als de oorspronkelijke lezing *Alsoe wale.* Men verandere alleen *wi* in *mi.*

XVII.

Torec 307—308:

Ende *dan* ieman comt daervoren,
Dien doen si vernoy ende toren;

Ten onrechte stelt Prof. Te Winkel voor *dan* in *daer* te veranderen.

XVIII.

Glor. van Bruysw. 300 leze men:

Si draghet van abelheden *den prijs.*

XIX.

Het betoog van Dr. Eymael (*Tijdschr. v. Ned. Lett.* 14, 182 vlg.) ten gunste van Bredero's auteurschap van den berijmden „Schijnheiligh" is niet afdoende.

XX.

Zonder voldoenden grond wordt het gedichtje *d' Amsterdamsche Akademie aen alle poeten en dichters* door Dr. Penon (*Vondels Hekeldichten* bl. 29) in 1630 gesteld.

XXI.

De kwestie van de uitzetting der magistraten en priesters uit Amsterdam in 1578 is door Prof. FRUIN afdoende beslist.

XXII.

Willem III is moreel verantwoordelijk voor den dood van Jan en Cornelis de Witt.

XXIII.

Door Prof. KALFF wordt in *Het Onderwijs in de Moedertaal* aan het zgn. reproductief werk als stijloefening een te groote rol toegekend.

XXIV.

In 't belang der kandidaten voor 't leeraarschap bij Middelbaar en Gymnasiaal Onderwijs is de oprichting van een leerstoel voor wetenschappelijke paedagogie aan een of meer onzer hoogescholen aan te bevelen.

XXV.

Voor de practische vorming van den kandidaat-leeraar bij Middelbaar en Gymnasiaal Onderwijs is een aan de universiteit verbonden oefenschool noodzakelijk, waar hem gelegenhied wordt geschonken de paedagogische theorie in toepassing te brengen.

